

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta humanitních studií
Institut základů vzdělanosti

Bakalářská práce

DISKUZE OHLEDNĚ VZNIKU STAROVĚKÉHO „IZRAELE“.

ZHODNOCENÍ SOUČASNÝCH NÁZORŮ

Autor:

VENDULA BURGROVÁ

Praha, 2011

Vedoucí práce:

MGR. FILIP HORÁČEK

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala a sepsala sama. Dále, že všechny zdroje, z nichž jsem čerpala, jsou řádně ocitované a uvedené na konci práce.

Souhlasím se zveřejněním práce.

Burgrová Vendula

OBSAH

Čestné prohlášení	2
Obsah.....	3
Úvod	4
První část – Představení základů diskuze.....	5
Základní rámec současné diskuze	5
Posouzení povahy biblických textů jakožto historických pramenů	9
Otázka datování biblických textů spojených se vznikem starověkého Izraele	16
Původ izraelského lidu	21
Náboženství jako důležitý rys starověkého Izraele	25
Druhá část – Názory vybraných současných autorů	27
Problém interpretace.....	27
Vzájemné porovnání.....	29
Hlavní hypotézy vybraných autorů	32
„První Izrael“	35
Závěr	38
Literatura	39

ÚVOD

Své téma bakalářské práce jsem si vybrala na základě mého zájmu o religionistiku, antropologii náboženství a historii. Celé své studium na fakultě jsem se snažila tímto směrem specializovat, a proto i závěrečná práce se tomuto oboru věnuje. Již při bakalářském překladu mě velmi zaujalo téma počátků starověkého Izraele a především rozsah různých názorů. Biblické materiály přímo přetékaají výrazy, větami či celými pasážemi, které vybízejí k různým výkladům. Stejně tak je tomu i u dostupných archeologických a epigrafických nálezů. Je tedy jasné, že každý si tyto prameny vyloží jinak, nicméně zarazila mě míra této odlišnosti. Vždyť mezi některými názory na vznik etnika jménem Izrael, je rozdíl téměř jednoho tisíciletí. Takových rozporů je mezi badateli, jenž se věnují počátkům starověkého Izraele, velmi mnoho.

Za svůj cíl práce si tedy volím představení základních témat současné diskuze, která se týká výzkumů „prvního Izraele“ a zhodnocení základních rozporů vybraných současných badatelů. Za autory o které se opírám nejvíce jsem si zvolila tři záměrně odlišné badatele, resp. knihy. Každý z těchto badatelů má svůj osobitý názor, nicméně dají se rozdělit do třech základních skupin. Jde o knihy *Israel's Ethnogenesis* od Avrahama Fausta, *Objevování Bible* od I. Finkelsteina a N. A. Silbermana a *The Emergence of Israel in Ancient Palestine* od Emanuela Pfoha. Pokládám si na začátek jednu základní otázku, a to: „Jak a kdy tito autoři vidí vznik „prvního Izraele?““

Na začátek bych také ráda upozornila, že v celé práci se řídím jednotným datováním archeologických období, které jsem převzala z knihy I. Finkelsteina a N. A. Silbermana¹:

Archeologická období	
Starší doba bronzová	3500-2200 př. n. l.
Přechodná doba bronzová	2200-2000 př. n. l.
Střední doba bronzová	2000-1550 př. n. l.
Mladší doba bronzová	1550-1150 př. n. l.
Doba železná I	1150-900 př. n. l.
Doba železná II	900-586 př. n. l.
Babylonské období	586-538 př. n. l.
Perské období	538-333 př. n. l.

¹ I. Finkelstein, N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 30. Jde o tzv. „nízkou chronologii“ (originální název „*Low Chronology*“).

PRVNÍ ČÁST – PŘEDSTAVENÍ ZÁKLADŮ DISKUZE

Základní rámec současné diskuze

Na začátek je důležité stručně představit rámec současné debaty týkající se vzniku starověkého Izraele. Ta je tvořena řadou sporných názorů, stanovisek a hypotéz. Největší spory se vedou ohledně historické spolehlivosti Bible,² ale také např. o sociálně-politickém vývoji starověkého Izraele, s čímž je spojena i otázka etnického vývoje národa Izraele. Postupně uvedu obecnou problematiku hlavních otázek a následně pak představím stanoviska vybraných současných autorů a popíši hlavní body, ve kterých se rozcházejí. Jejich rozdílnost je v některých případech až zarážející, nicméně je pravdou, že čím dále jdeme do minulosti, tím více klesá objem dostupných dat a jejich interpretace nabývá na rozdílnosti.

Vědomosti ohledně počátků starověkého Izraele získáváme především ze dvou hlavních pramenů. Za prvé jde o archeologické a epigrafické nálezy získávané během několik desetiletí trvajících rozsáhlých archeologických výzkumů především na území jižní Levanty. A za druhé to jsou informace získané z biblických vyprávění. Samozřejmě existuje mnoho dalších disciplín, které mohou přispět k debatě týkající se vzniku starověkého Izraele, jako je například antropologie, sociologie či jiné. Tyto zdroje jsou také důležité, avšak dle mého názoru v první řadě pomáhají uchopit a interpretovat v rámci celku jednotlivá data získaná pomocí dvou hlavních pramenů. Spoluvytvářejí tedy kostru složenou ze získaných informací, v jejímž rámci lze vyložit historická data.

Toto rozlišení základních pramenů s sebou nese jejich rozdělení do tří kategorií na primární, sekundární a terciární podle historické spolehlivosti. Základními parametry jsou materiální charakter, původ a chronologické zařazení. Přičemž primární zdroje přímo vypovídají o konkrétní události (přímo o ní svědčí či jsou nesporně zařaditelné do dané doby), kdežto sekundární a terciární zdroje jsou pozdější vzpomínky na určitě události (nesvědčí o nich tedy přímo).³ Za primární zdroje převážná většina učenců považuje epigrafické

² Když hovořím o Bibli, mám především na mysli Starý zákon skládající se ze sbírky starověkých spisů, který v dnešní době badatelé nazývají také hebrejskou Bibli. Židé nazývají své posvátné spisy Tanach, což je zkratkové slovo obsahující první písmena (T-N-K) názvů tří základních skupin spisů: Tóra (tj. prvních pět knih připisovaných tradičně Mojžíšovi), Neviim („proroci“, spisy připisované prorokům) a Ketuvim („spisy“, tj. vše ostatní).

³ Toto rozlišení např. E. Pfoh, *The Emergence of Israel in Ancient Palestine*, 49. Nebo T. L. Thompson, *Early History of the Israelite People*, 110–111.

pozůstatky (tj. nápisy, stély apod.) a jasně časově zařaditelné archeologické nálezy. Tento názor je však otázkou posledních desetiletí, teprve v té době se totiž mnohočetné archeologické materiály staly spolu s epigrafickými památkami základními východisky. Dříve byl archeologický výzkum, probíhající na území Levanty již od 19. století, vnímán jako disciplína vhodná k dokazování pravdivosti Bible (tzv. klasická biblická archeologie). Takový přístup však byl neúnosný, protože vznikaly čím dál tím větší rozpory mezi archeologickými nálezy a biblickými příběhy. V současné době je Bible interpretována na základě archeologických nálezů. Problém tak nastává při snaze posoudit a zařadit biblická vyprávění do určité kategorie zdrojů. Mnozí učenci je kladou do kategorie sekundární či terciární,⁴ tím se však rozpoutává ohnivá diskuze o jejich výjimečném postavení. Jediné na čem se badatelé posledních pár desetiletí shodnou, je obecné tvrzení, že představa starověkého Izraele a jeho náboženství je mnohem složitější než se kdysi předpokládalo.⁵

Ohledně chápání Bible jako historického pramene vládne neshoda již od humanismu (17.–18. století).⁶ Do té doby všechny uznávané náboženské instance, jak židovské, tak křesťanské pokládaly pravdivost Bible za nezpochybnitelnou a stejně tak pokládali za samozřejmé autorství jednotlivých příběhů (tj. že pět knih Mojžíšových sepsal sám Mojžíš apod.). Díky podrobnému jazykovému a literárnímu rozboru Bible však badatelé zjistili, že při uplatnění logiky a rozumu na biblická vyprávění, již není možné chápat je konzistentně jako pravdivá.⁷ Linie vyprávění totiž spojuje navzájem velmi různorodé příběhy, kontexty a tradice. Jako příklad logicky sporných částí Bible uvedme třeba používání dvou jmen pro Hospodina (tzv. tetragrammaton J-H-V-H a slovo Bůh – *Elohim*), dále dva odlišné příběhy o Stvoření světa obsažené v knize Genesis⁸ nebo samotnou knihu Deuteronomium, která je údajně sepsána samotným Mojžíšem, ale přitom se v ní přesně popisuje Mojžíšova vlastní smrt.⁹ To jsou však jen nepatrné ukázky těch nejznámějších nesrovnalostí a rozporů, Bible jich obsahuje mnohem více. Je to dáno tím, že „primárním záměrem starozákonních dějepisců nebylo ‚objektivní‘ líčení událostí,“¹⁰ Bible byla napsána v určitém kontextu a za určitým záměrem, což je dodnes předmětem zkoumání. Jedno je však jisté – nebyla napsána primárně

⁴ Řadí je do těchto kategorií, protože nepovažují Starý zákon za historický pramen. Zda je považují za sekundární či terciární pak záleží na tom, jestli Starý zákon zavrhuji z tohoto hlediska úplně, nebo jen některé jeho části. Více dále v textu.

⁵ R. S. Hess, *Israelite Religion*, 80.

⁶ I. Finkelstein, N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 21, 25.

⁷ V textu je míněna pravdivost na rovině faktického popisu dějů.

⁸ Gn 1:1–2:3 a 2:4–25.

⁹ Dt 34:4–7.

¹⁰ R. Rendtorff, *Hebrejská bible a dějiny*, 21.

pro nás, tj. pro dnešní společnost. Byla sepsána pro tehdejší starověkou společnost a podle toho k ní musíme přistupovat. Starověcí autoři nechápali pojem ‚historie‘ jako my, pro ně byla minulost prostředkem pro poučení a nezaznamenávala přesné údaje o proběhnutých událostech. Nelze na ní tedy uplatňovat metody rozumového poznání, které byly naší společnosti odkázány osvícenstvím. Jak však tedy z dnešního pohledu rozeznat, které části Bible, jestli vůbec nějaké, jsou historicky podložené? Teorii existuje více.

Nejdříve však představím pole učenců, které je v současnosti rozdělené na tři hlavní skupiny – dvě krajní pozice a střed mezi nimi. Lze na tom velice dobře ilustrovat velký rozsah možných názorů na tuto problematiku. U každé kapitoly se pokusím na základě ukázky názorů vybraných autorů představit tento rozsah a na závěr práce zhodnotím jejich největší vzájemné rozpory a přínosy.

První pozice – konzervativní – je nejliberálnější co se týče chápání historické spolehlivosti Bible. Staví na základech klasické biblické archeologie a vychází ze skutečnosti, že mnoho událostí, o nichž vypovídá Bible, je doloženo z mimobiblických pramenů. Badatelé tohoto směru pak předpokládají historičnost i pro ty události, k nimž nemáme mimobiblickou paralelu. Bibli tyto badatelé považují za nedocenitelný zdroj informací o době a společnosti, která ji sepsala. Celé toto chápání historičnosti Bible zastřešují názorem, že pokud by vyprávění Bible nebylo pravdivé, byly by podkopány samotné základy víry z ní vycházející. Tento směr se také jinak nazývá maximalistický. V dnešní době jde však již o minoritní názor.

Protipólem tohoto chápání je druhá pozice – tzv. minimalistický či revizionistický přístup. Dle jejich názoru nelze Bibli považovat za spolehlivý historický pramen a převážně se tomu také vyhýbají. Vycházejí z předpokladu, že Bible je v první řadě literatura náboženská (nikoli dějepisná) a lze ji tedy uchopit jen z čistě teologického hlediska, které s objektivním historickým chápáním nemá co do činění. Fragmentárně může obsahovat některé historické skutečnosti, nicméně tento fakt nelze zobecňovat, v celku je Bible zkreslená a nepřesná. S Bibli jako zdrojem téměř nepracují, a když, tak je to v jejich práci poslední bod, při kterém porovnávají již konkrétní teorii vytvořenou na základě primárních zdrojů s informacemi zakotvenými v Bibli. Primárně se snaží pochopit myšlení Blízkého východu, které stojí

v pozadí celých izraelských dějin, o kterých Bible nemůže podat žádné zprávy. Revizionisté usilují o kritické rozumění zdrojům informací.¹¹

Třetí pozici zaujímá centristický názor mezi oběma póly. Badatelé zastávající toto stanovisko uznávají určité části Bible jako historicky spolehlivé a tyto části pak podrobují kritickému čtení, přičemž získané informace porovnávají s primárními zdroji. Do tohoto směru lze zařadit množství badatelů, vládne v něm však velká rozepře ohledně další důležité otázky. Které části Bible se dají považovat za historické? Na tuto otázku existuje také několik možných odpovědí.

¹¹ Nutno dodat, že revizionisté netvoří úplně jednotný směr. Jeho představitelé se liší v některých výkladech událostí, nicméně dohromady je spojuje minimální důvěryhodnost v historičnost biblických vyprávění. Více viz článek P. R. Davies, „*Minimalism, Ancient Israel, and Anti-Semitism.*“

Posouzení povahy biblických textů jakožto historických pramenů

Základem všeho je rozdělení Starého zákona. Vzhledem ke zvolenému tématu pracuji s židovským dělením na tři hlavní části, které jsou odstupňovány i z hlediska hodnotnosti, a které se liší od klasického křesťanského dělení. Tyto části jsou Tóra, Proroci a Spisy. Tóru tvoří Pentateuch, čili pět knih Mojžíšových a vypráví příběh izraelského lidu od stvoření světa až po vydání zákona na Sínaji a loučení Mojžíše s izraelským lidem. Další oddíl – Proroci – se dále dělí na dva úseky. Prvním jsou Přední proroci – Jozue, Soudců, 1. a 2. Samuelova a 1. a 2. Královská – pokračují v příběhu od překročení řeky Jordán a dobytí Kanaánu až po babylónský exil. Druhý úsek jsou Zadní proroci – Izajáš, Jeremjáš, Ezechiel a Kniha dvanácti proroků (tj. Ozeáš, Jóel, Ámos, Abdijáš, Jonáš, Micheáš, Nahum, Abakuk, Sofonjáš, Ageus, Zacharjáš a Malachjáš). Třetí částí jsou Spisy – sbírka rozmanitých materiálů, tj. kázání, básní, modliteb, přísloví a žalmů. Tato poslední část je výsledkem procesu zaznamenávání důležitých materiálů, který trval po celá staletí.¹²

Badatelé podrobili celý Starý zákon jazykovému, literárnímu a teologickému rozboru a, jak již bylo řečeno, vyvstaly mnohé nesrovnalosti (např. výskyt stejného textu na více místech, některé texty si navzájem protiřečí nebo jsou rozeznatelně složené z více tradic). Zpočátku tyto nesrovnalosti badatelé pokládali za úpravy pozdějších redaktorů, nicméně postupně zjistili, že celá Bible je dílem pozdějších autorů. Nejvýrazněji se to projevuje na Tóře. Například z nesouladů uvnitř textu knihy Genesis je zjevné, že celý text je spojením několika různých rozeznatelných pramenů, které sjednocuje určitý řád. Literárním stylem, ale také i teologickou koncepcí se zase nejvíce liší pátá kniha Mojžíšova – Deuteronomium. V rámci celé Tóry lze tyto jednotlivé pasáže rozlišit také podle používání náboženských symbolů, terminologie a zeměpisné orientace. Samozřejmě dodnes se najdou zastánci tradičního chápání Bible jako celku, kteří tvrzení o různých pramenech a autorech textů Tóry nepřijímají a snaží se ho vyvrátit, např. ortodoxní Židé či bigotní křesťané. Tento názor dříve podporovali někteří archeologové (např. velmi známý archeolog William F. Albright) a znalci starověkých literatur. Dalším možným názorem je i rezignace na jakékoli rozlišování autorství a na jakýkoli možný vývoj textu, takoví badatelé se soustředí především na konečnou podobu

¹² Je nutné říci, že předmětem zájmu této práce není přesné řazení jednotlivých knih v kánonu. Použité řazení a rozlišení převzato z R. Rendtorff, *Hebrejská bible a dějiny*, III. část; I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 17–19.

kánonu. Ve vědecké sféře posledních desetiletí¹³ jde však o minoritní názory, protože takové výklady nejsou s to čelit věcným rozporům uvnitř textu.

Vraťme se k nesrovnalostem uvnitř textu. Jednou z nich je již výše zmíněné používání dvou jmen pro Boha Izraele. Užívá se jednak tetragrammaton JHVH, jednak jména *Elohim* nebo *El* („Bůh“). V textu samozřejmě existují ještě další možná označení, tato dvě jsou však dominantní. Na tomto a podobných základech vyrostla tzv. teorie dokumentů (či pramenů).¹⁴ Ta je založena na koncepci čtyř dokumentů, které byly sepsány různými autory v různých časových obdobích. Prvních pět knih Bible je dle této teorie výsledkem složitého redakčního procesu kompilace čtyř hlavních pramenů. Celé toto rozlišování napomáhá badatelům v určování historicky relevantních částí Starého zákona, především pomocí pochopení prostředí (autoři, redaktori, zaměření na určitá místa apod.), ze kterých jednotlivé části pocházejí. Počátky teorie dokumentů lze datovat již do 18. století, od té doby se postupně vyvíjela. Toto dělení, které nám napomáhá zjistit základy Tóry, je důležité, a proto, i přes dnešní kritiku této teorie, popíši jeho základy. Prvním dokumentem je „J“ – Jahvista. Tento pramen tvoří části textů, které důsledně používají k označení výše zmíněný tetragrammaton. Jde o souvislé vyprávění,¹⁵ které se ve svých popisech nejvíce zabývá kmenem a územím Judy a pravděpodobně bylo sepsáno v Jeruzalémě. Představuje tedy pohled spojeného království nebo judského království. Druhým pramenem je Elohist – „E.“ Texty zařazené pod tento pramen používají označení *Elohim* či *El*, zabývají se především severními kmeny a pravděpodobně představují pohled izraelského království v době jeho existence. Na rozdíl od dokumentu J je dokument E pouze fragmentární. Třetí pramen – Deuteronomista, „D“ – je pojmenován podle spojitosti s pátou knihou Deuteronomium. Ta je od ostatních odlišná jak ve sdělení, tak ve stylu, kterým je psána. Tento pramen je primárně obsažen v této knize, avšak patrný je také jako redakční materiál uvnitř celého zbytku textů Tóry. Poslední pramen spojuje oddíly Pentateuchu, které pojednávají o obřadních záležitostech a o celkovém uspořádání kultu. Nazývá se Kněžský pramen a má zkratku „P“ (podle německého Priesterkodex). Pravděpodobně byl sepsán kněžími, nejspíše v době poexilní jako podpora legitimacy obnovené komunity utvořené po návratu kolem druhého chrámu, jeho datace je však zvlášť nejistá. Toto je základní rozlišení pramenů Tóry a na tomto základu se rozvíjejí diskuze o mnoha sporných otázkách. Těmi hlavními jsou přesné rozdělení textů do pramenů

¹³ R. Rendtorff, *Hebrejská bible a dějiny*, 171–172.

¹⁴ Hlavní osoby spojené s touto teorií jsou J. Astruc a Julius Wellhausen. Více o teorii dokumentů viz R. S. Hess, *Israelite Religions*, 46–59; I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 21–23. A. Mackerle, *Úvod do studia Pentateuchu*, 9–15. Kritika této teorie R. Rendtorff, *Hebrejská bible a dějiny*.

¹⁵ Souvislé vyprávění od stvoření po Mojžíšovu smrt. R. S. Hess, *Israelite Religions*, 46.

a také časové zařazení sepsání jednotlivých dokumentů a redakcí celé Tóry.¹⁶ Na tyto otázky (a mnohé další) neexistuje jednotná odpověď. Rozdělování textů někdy zachází až do podrobného dělení na půl verše a jednotlivá slova. A stejně tak se rozchází i datování jednotlivých pramenů, někteří je datují do doby železné II, druzí zase do období helénismu (4.–2. stol. př. n. l.). Největší spory o tuto teorii vznikají v posledních třiceti letech, do té doby byla obecně přijímána.¹⁷ Přese všechno zůstává jasné, že „Pentateuch není celistvým, bezešvým dílem, nýbrž mozaikou sestavenou z různých pramenů, z nichž každý vznikl za jiných dějinných okolností a vyjadřuje odlišná náboženská a politická hlediska.“¹⁸ A proto i někteří současní autoři¹⁹ své studie zakládají na této teorii a s problémy se vypořádávají různými způsoby.

V rámci tří zmíněných škol jsou názory na historickou spolehlivost Bible dány již v jejich popisu. Maximalismus a minimalismus se proti sobě jasně vymezují mimo jiné právě v této otázce. Maximalisté považují Bibli za nedocenitelný zdroj informací o společnosti, která ji vytvořila. Tyto informace považují za komplexní, tj. že dokládají různé aspekty života

¹⁶ V původní verzi teorie dokumentů (pocházející od J. Wellhausena 1844–1918) byl pramen Jahvista datován do 10. – 9. stol. př. n. l. a považován za nejstarší. Elohist a působil v 8. stol. př. n. l., Deuteronomista je svázán s Jóšijášovou reformou v r. 622 př. n. l. A autor kněžského kodexu působil někdy na přelomu 6. a 5. stol. př. n. l. Podle Wellhausena Pentateuch vznikl následovně. Jahvista i Elohist napsali své dějiny nezávisle na sobě, tyto dějiny pak jistý redaktor spojil, a to tak, že text J doplnil textem E. Později byl sepsán Deuteronomistický zákoník, který redaktor připojil k celku JE. Nakonec kněží působící během exilu a po něm sepsali dokument P a připojili k celku JED, čímž vznikl dnešní Pentateuch. Během následujících desetiletí se objevovali následovníci této teorie, ale také její kritici a sama teorie se pozměnila. S menšími obměnami se udržely prameny P a D, ale prameny J a E byly značně zpochybněny. Značná neucelenost pramene E a problémy s ní spojené nakonec vedly k odmítnutí existence tohoto pramene. Mnohé archeologické nálezy (zpočtybnění mocného spojeného království, pokojnější obsazení Kanaánu apod.) a bližší zkoumání textů zpochybnilo roli pramene J jako nejstaršího a uceleného dokumentu, naopak je teď chápán jako nejmladší a doplňující ostatní prameny. A pramen P je považován za osu a kostru vyprávění Pentateuchu, je neucelený a spíše jde o redakční vrstvu obsahující komentáře a doplnění starších pramenů. Záleží však na pojetí každého badatele, rozhodně nepanuje shoda ohledně chápání jednotlivých pramenů. Teorie dokumentů je stále předmětem diskuze a kritiky, nicméně tvoří základ pro nové teorie. Více viz A. Mackerle, *Úvod do studia Pentateuchu*.

¹⁷ Někteří badatelé navazují na základy teorie dokumentů novými možnými modely, které se vypořádávají s nesouladem uvnitř textů Tóry jinak. Jde například o teorii zlomků či teorii doplňků. Nebo různé jejich kombinace mezi sebou ještě také se základní doplňovanou teorií dokumentů. Teorie zlomků pracuje s předpokladem, že Pentateuch se skládá z mnoha různých nezávislých fragmentů, které byly později spojeny do jednoho vyprávění. Například R. Rendtorff zastává názor vývoje samostatných komplexů tradic, některé jsou výraznější a uzavřenější (př. předvěk a příběh otců), jiné jsou zaokrouhleny do větších celků (př. exodus z Egypta a putování po poušti, Sínajská perikopa). Tyto jednotlivé tradice byly postupně shromažďovány a integrovány za velmi odlišných hledisek a vůdčích myšlenek, např. vůdčí myšlenkou příběhu exodu je heslo „věřit.“ Celková spjitost Tóry se pak odehrává na rovině teologických redakcí, patrné je deuteronomistické a kněžské zpracování. Teorie doplňků naopak předpokládá jeden základní spis, postupně doplněný o další spisy. Tímto základním spisem je pro některé badatele dílo skládající se z knih Deuteronomium – 2. Královská, později doplněno o knihy Genesis – Numeri, a následně rozšířeno o kněžskou redakční vrstvu. Toto rozlišení viz A. Mackerle, *Úvod do studia Pentateuchu*, 14–15.

¹⁸ I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 23.

¹⁹ Z mnou vybraných autorů např. R. S. Hess, *Israelite Religions*; I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*.

Izraelců, a historické. Tvrdí také, že hodnota biblických příběhů nespočívá v absolutní platnosti všech aspektů, ale právě v komplexních informacích o společnosti, která věřila v jejich pravost.²⁰ Nicméně i přes fragmentárnost Bible a neshody kolem její historicity jí přikládají stejnou váhu jako archeologickým důkazům.²¹ Oproti tomu se minimalisté důsledně vyhrazují. Příběhy od praotců až po spojené království považují za fikci a celkově se vzdávají snahy rekonstruovat před-helénistické dějiny, které by se chtěly opírat jen o Starý zákon. Podle nich Bible obsahuje minimum historických informací o svém předmětu, tj. o dějinách starověkého Izraele.²² Tyto dva směry chápou hebrejskou Bibli celistvě, buď ji přijímají jako zdroj relevantních dějinných informací, nebo ji v tomto směru jednoznačně odmítají. Středový názor se liší od obou předchozích v tom, že historickou spolehlivost přičítá jen některým částem Starého zákona. Knihy Genesis až Numeri většina chápe jako tradované příběhy sepsané v pozdější době, které obsahují možné střípky dějin, nicméně celkově nejsou chápány jako historické. Stejně tak nelze za historicky relevantní brát Spisy a z valné většiny také zadní proroky, protože jejich sepsání je doloženo do pozdějších dob, než je zkoumáno. I když případech zadních proroků existují výjimky, s těmi tu však pracovat nebudu. Zbývají nám tedy knihy Deuteronomium až 2. Královská.²³

Již byla zmíněna zvláštní povaha Deuteronomia v rámci Pentateuchu. Odlišuje se jak literárním stylem, tak dějinně-teologickou koncepcí a má blíže spíše než ke zbytku Tóry, k navazujícím knihám od Jozua až po 2. Královskou. Přední proroci mají totiž silný deuteronomistický ráz²⁴ a badatelé je začali nazývat termínem „deuteronomistické dějepisné dílo.“ Toto dílo je pokládáno většinou učenců středového názoru za hlavní „historický“ spis Bible, tj. za ten, který obsahuje dějinné skutečnosti spojené se vznikem starověkého Izraele. Tyto historické události jsou však velmi ovlivněny teologickým zaměřením celého díla. Hlavním úmyslem deuteronomistických autorů je totiž ukázat dopad hříšnosti na izraelský

²⁰ A. Faust, *Israel's Ethnogenesis*, předmluva xiv–xv.

²¹ A. Faust, *Israel's Ethnogenesis*, předmluva xii–xiii.

²² N. P. Lemche, *On the Problems of Reconstructing Pre-hellenistic Israelite (Palestinian) History*, 163–66.

²³ W. G. Dever, *What Did the Biblical Writers Know & When Did They Know It?*, 97–99; I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 17–19.

²⁴ Tento ráz se projevuje v několika aspektech – 1) Král a celá instituce monarchie je vnímána negativně. V celé historii jsou pozitivně hodnoceni jen tři králové – David, Chizkijáš a Jóšijáš. Všichni ostatní jsou chápáni jako ti co „činili to, co je zlé v Hospodinových očích.“ Tím autoři zdůrazňují hříšnost králů, ale také v osobě králevského lidu i neustálou hříšnost celého národa. 2) Proroci jsou chápáni jako nástroj, kterým se Bůh snažil povolat svůj lid na správnou cestu. Lidé je však neposlouchali, zakazovali jim prorokovat, zabíjeli je nebo zase brzy upadali zpět do hříšnosti. 3) Lid neustále tíhne k modloslužebnictví, hříšnosti a nevěrnosti.

národ. Toto dílo tedy není nestranné a je psáno se silným negativním podtextem.²⁵ Stejně teologické zaměření je zřejmé i v samotném Deuteronomiu, které je považováno za spojovací článek mezi Pentateuchem a deuteronomistickým dějepisným dílem. Otázka historické povahy jednotlivých děl pokračuje i v rámci deuteronomistického dějepisného díla. Stále se vedou spory o to, které části kterých knih jsou historického rázu, a které ne. Tato diskuze by sama vyšla na několik prací.

Pentateuch je tedy jedním historickým dílem. Deuteronomistické dějiny představují druhé historické dílo. Nicméně Bible obsahuje ještě třetí historické dílo, které popisuje Izrael před exilem – 1. a 2. knihu Paralipomenon. Je však dokázané, že události, které popisují, se staly mnohem dříve, než byly tyto knihy sepsány, a spíše jen opakují již líčené dějiny, pouze z jiného úhlu pohledu, který je výrazně nakloněn davidovské dynastii a tedy judskému království. Díky tomu se nepřičítá k předchozím dvěma historickým dílům v rámci zjišťování historicky relevantních částí Bible. Podle většiny badatelů obsahuje skutečné dějiny z velké části jen dílo druhé, tj. deuteronomistické dějiny. Protože v případě Pentateuchu je otázka historicity spíše akademická. Jeho text totiž vznikl především jako náboženská sebereflexe, pro pochopení kdo přesně je (a není) Izrael a Izraelita. Na tuto otázku odpovídá na mnoha rovinách, mimo jiné i na rovině společné minulosti a genealogie.²⁶ Nicméně tyto společné počátky jsou, jak uvidíme v další části, špatně historicky doložitelné.

Velkou roli v debatách o historické spolehlivosti Bible vždy hrála také archeologie. V současné době její role ještě vzrostla, jelikož je všeobecně chápána jako primární zdroj informací a důkazů. Její vliv spočívá ve zkoumání biblické země a ve zjišťování materiálních důkazů²⁷ o společnosti, která Bibli vytvořila. Zkoumá možnosti izraelské země, zda se příběhy psané ve Starém zákoně mohli skutečně stát, či nikoli a popřípadě konstruuje možné podoby tehdejšího uspořádání. Do jaké míry je archeologie brána za primární zdroj informací, se liší podle škol. Minimalisté ji uznávají za jedinou možnost poznání vývoje starověké Palestiny, v jejímž rámci figuruje i tehdejší Izrael. Maximalisté ji zase berou jako rovnocennou biblickým informacím. Každopádně velmi pomáhá při zjišťování historie a

²⁵ Výrazná je obecná literární struktura, která historii Izraele v období po dobytí Kanaánu popisuje jako neustále se opakující koloběh hříchu, božího trestu a spasení.

²⁶ Starý zákon např. jasně stanovuje, že Izraelité jsou potomci patriarchy Jákoba, kterému Hospodin změnil jméno na Izrael. Jákob byl synem Izákovým a vnukem praotce Abraháma. Z jeho dvanácti synů vzniklo dvanáct kmenů, souhrnně se označovali jako synové Izraele či Izraelité. Rozdělení Izraele na 12 kmenů je standardní a tradiční, je však obtížné je přesně stanovit, protože Jákobův syn Josef měl své dva syny Efraima a Menaseho, jejichž kmene jsou někde také uváděni do seznamu. Některé tyto rozdílné seznamy – Gn 49; Nm 1; Sdc 5.

²⁷ Archeologie získává informace v rámci velkého množství specializovaných vědních oborů – geologické a botanické údaje, tabulky a nápisy, umělecké předměty, zbytky architektury, mince, typologie keramiky apod.

tvorbě konstrukcí těchto dějin. Pro badatele středového názoru vytvářejí dlouhodobé archeologické výzkumy široký archeologický rámec, do kterého je třeba zasadit biblickou historii.²⁸

Archeologové dnes dokáží s velkou přesností určit dataci jednotlivých nálezů. Děje se tak díky možnosti určit časovou posloupnost architektonických slohů, typů keramiky a jiných artefaktů.²⁹ Díky této možnosti bylo možné zpřesnit časové zařazení a posloupnost jednotlivých králů pro obě království. Archeologové jsou také mnohem obeznámenější s topografií, klimatickými podmínkami a přírodními podmínkami zemí, v jejichž rámci se měly odehrávat biblické příběhy. Biblický Izrael byl oblastí výjimečných klimatických a přírodních rozdílů, na kterých jsou lidská osídlení přímo závislá. Základním principem nového pojetí archeologie je proto obrat k antropologii a k dalším společenským vědám. Díky nimž se snaží pochopit způsob života starověkých Izraelců, jejich společenský systém, náboženství a duchovní dědictví. Díky všem těmto možnostem může archeologie tvořit rámec pro výklad biblických příběhů. Tvoří historický kontext, který pomáhá určit historickou spolehlivost jednotlivých vyprávění Starého zákona. Tak například díky archeologickým výzkumům víme, že neexistují žádné záznamy ze starověkého Egypta, které by potvrdzovaly hromadný exodus či náhlé dobývání jejich vlastních držav (Kanaán). Také podrobné výzkumy jednotlivých tellů nám přinášejí důležité důkazy o existenci, uspořádání, četnosti a časovém zařazení jednotlivých měst, vesnic a kmenů, např. že Jeruzalém byl v 9. stol. př. n. l. sotva víc, než obyčejná vesnice, nebo že v Bibli popisovaná opevněná města, jež měl dobýt Jozue, žádné hradby neměla. Zpochybňuje se dokonce samotné násilné uchvácení země Izraelci.³⁰ To je však jen pár zrněk informací z početných průzkumů.

Na základě takovýchto moderních výzkumů přichází I. Finkelstein s názorem, že „Desetiletí systematických archeologických výzkumů a odborných výkladů přesvědčily

²⁸ I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 29.

²⁹ Pomocí stratigrafie jednotlivých tellů. Což je přesný popis a zmapování jednotlivých vrstev, resp. úrovní civilizace a osídlení na určitém tellu. Doposud nejlepší metodou pro datování různých časových úrovní starověkých měst a kultur je typologie keramiky. Keramické nádoby sloužily starověkým národům k uchovávání nejrůznějších sypkých i tekutých látek. Vypálená hlína se nerozpadává a zůstává prakticky nezničitelná, přestože třeba ve formě džbánu je značně křehká. Navíc byla velmi levná, takže když se džbán rozbil, střeby se snadno vyhodily. V každém starověkém tellu i kolem něj se nachází nespočetné množství keramických střeby, které představují trvalou památku na tamější civilizaci. Organické nálezy se dají datovat pomocí radiokarbonové metody datování, což je chemicko-fyzikální metoda určená pro zjištění stáří biologického materiálu, která je založena na výpočtu poklesu počtu atomů radioaktivního izotopu uhlíku ¹⁴C v původně živých objektech. Nevýhodou je však její poměrná nepřesnost – odchylka se pohybuje řádově v desítkách let. Stále se však usilovně pracuje na snižování této odchylky. Více viz J. Hřebík, *Archeologie a Starý zákon. Co je archeologie?*.

³⁰ Např. I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 63–65; 76–90.

mnohé, že hlavní linie biblického příběhu starověkého Izraele byly v zásadě důvěryhodné.³¹ Tento názor je však velmi rozporně přijímán. Sám autor jej obecně uznává jen pro tu část příběhu, která se týká formování státu a následných království. Maximalisté by s ním souhlasili a byli by ochotni vztahovat jeho platnost na celý biblický příběh, kdežto revizionisté by se proti němu razantně ohradili. Podle jejich názoru vytvořila snaha historizovat biblický text, kterou proklamoval tradiční³² přístup k biblickému bádání, falešný „Izrael“, který nedokáže zapadnout do vytvořeného archeologického kontextu doby železné v Sýrii a Palestině. Biblický Izrael berou ve skutečnosti spíše jako literární konstrukci, než jako objektivní realitu. Starozákonní příběhy mohou obsahovat střípky historických skutečností, nicméně v celku jde jen o idealizovanou literární historii, ne o historii samotnou.³³

Dle mého názoru nelze Bibli posuzovat z moderního hlediska, které je silně ovlivňováno snahou po jasných historických faktech. Bible nám nabízí příběh, který je zaměřený především na etické, teologické a ideologické hodnoty a nikoli na snahu uchovat přesné dějiny. Nicméně nevěřím revizionistům, že by tento příběh byl celý jen smyšlený. Za nejprůhodnější považuji názor, že je složen z velkého množství uchovávaných příběhů, legend a tradic. Získané informace tedy nejsou historického rázu, nicméně i tak mají určitou vypovídající hodnotu především o společnosti, která je sepišovala. A právě tady se dostáváme podle mého názoru k základnímu kameni všech rozepří mezi jednotlivými skupinami. Archeologická data a informace získané z Bible se dají interpretovat mnoha způsoby a radikálně odlišné závěry jednotlivých skupin jsou výsledkem této jejich odlišné interpretace, která vychází i z odlišné hermeneutiky. Mnozí badatelé jsou sami archeologové a mnozí společně pracovali na výzkumech po celém Izraeli, a tudíž zaznamenali stejná data. Každý si je však vyložil rozdílně. Stejnou měrou to platí i pro výklad jednotlivých pasáží Starého zákona. Jak dokládá i Petr Sláma ve své studii o „Starozákonních minimalistech“,³⁴ kde ukazuje, že názory minimalistů, tak kontroverzní pro severoamerickou scénu, na evropské scéně takový rozruch nebudí, jelikož německá teologie došla k podobným východiskům již dříve.

³¹ I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 25. Jde však o konsensus některých autorů, např. minimalisté se mezi ně počítat nemohou.

³² Revizionisté se ohradují vůči klasické biblické archeologii v čele s W. F. Albrightem.

³³ Tento názor např. E. Pfoh., *The Emergence of Ancient Israel*.

³⁴ P. Sláma, Starozákonní minimalisté, *Tesáno do kamene, Psáno na pergamen, Tištěno na papír* č. 13 (2008/2).

Otázka datování biblických textů spojených se vznikem starověkého Izraele

Nyní bych ráda představila další důležitou otázku, která přímo navazuje na předchozí. Je jí datování jednotlivých částí Bible. Podle klasického biblického vyprávění by počátek samostatných dějin Izraele – příchod Abrahama do Kanaánu³⁵ – byl datován do střední doby bronzové. Příběhy o exodu z Egypta, putování po poušti, dobytí Kanaánu a období soudců by náležely do období 13.–10. stol. př. n. l. a tak by to pokračovalo dále až do babylónského zajetí r. 587/6 př. n. l. Přičemž Bibli počal sepsovat Mojžíš, kterému je přičítáno autorství Tóry – prvních pěti knih Mojžíšových. Stejně tak následující knihy se přičítají různým autorům, např. za autora knih Samuelových je v Bibli považován prorok Samuel a knihy Královské jsou chápány jako dílo proroka Jeremjáše.³⁶ Takto by se dalo dál pokračovat a závěr by byl, že hlavní historická díla by tak byla výsledkem více jak tisíce let sepsování. Toto pojetí však bylo kritizováno již od humanismu. Převratným zlomem v bádání byly objevy W. M. L. de Wetteho (1780–1849), který tvrdil, „že Pentateuch obsahuje projekce dob daleko pozdějších, než jsou vyprávění v něm obsažená. Svět textu a svět reálný se od sebe liší.“³⁷ Lze to pozorovat např. při srovnávání knih Královských s knihami Paralipomen. Oba celky popisují totéž, ale z jiného úhlu pohledu, každý je totiž napsán v jiném časovém období. Všechny dosavadní teze ohledně Pentateuchu vycházejí z tohoto objevu.

Moderních názorů na datování je mnoho. Všechny tyto teorie se zakládají na odlišném datování jednotlivých pramenů Pentateuchu a Předních proroků. Například kniha Deuteronomium je ztotožňována s „Knihou zákona,“ která sloužila jako podklad náboženským reformám za krále Jóšijáše.³⁸ Díky tomu se odvíjí i její datace, kdy je zasazována do 7. stol. př. n. l. Dle tohoto názoru byli deuternomistické dějiny napsány ještě později, tj. během nebo po babylónském exilu, protože předpokládají centralizaci kultu (tu prosazovala právě politicko-náboženská reforma krále Jóšijáše). V tomto pohledu měla hlavní

³⁵ Tento příběh má zásadní význam. Z obecných dějin lidstva, představovaných v předchozích částech, se dále vydělují dějiny jednoho lidu, jehož předkem je Abraham.

³⁶ I. Finkelstein, N. A. Silberman, *Objeování Bible*, 21.

³⁷ A. Mackerle, *Úvod do studia Pentateuchu*, 8.

³⁸ Tento názor již W. M. L. de Wette, dále I. Finkelstein a N. A. Silberman, R. Rendtorff, R. S. Hess. Nápadné spojení mezi Jóšijášovou reformou a deuternomiiem je zřejmé především v těchto bodech – brojení proti všem ostatním kultům, proti posvátné prostituci, proti nekromancii, proti modloslužebnictví a lidským obětem; snaha o ucelení a centralizaci kultu (např. slavení hodu beránka Hospodinu).

podíl na sepsání Tóry a Proroků deuteronomistická škola³⁹ (pramen D) a kněží působící v exilu a později ti, co se sdružovali okolo druhého chrámu (pramen P). Konzervativní badatelé zase pokládají za možné sepisování hlavních příběhů již v době praotců, naopak někteří revizionisté zastávají opačný radikální názor, že Pentateuch a deuteronomistické dějiny byly sepsány až v perském exilu či v helénistickém období. Veškeré tyto teorie jsou výsledkem textové a historické kritiky Starého zákona. K tvorbě hypotéz je používáno množství různých metod – například lingvistické metody, porovnávání starozákonních textů s mimobiblickými zdroji z relevantních období, porovnávání s okolními kulturami a samozřejmě archeologické a epigrafické důkazy. Rozpory panují i v uznávání jednotlivých metod jako správných pro datování starozákonních textů. A materiál získaný jejich pomocí nám nanejvýš dovoluje hovořit s větší či menší pravděpodobností, jíž se snažíme i vyznačit. Nicméně právě díky takovýmto systematickým výzkumům a odborným výkladům panuje obecně přijímaný názor, že „ačkoli písemná podoba biblického textu vznikla dlouhou dobu po popisovaných událostech, pravděpodobně vycházela ze značného množství pečlivě uchovávaných vzpomínek a tradic.“⁴⁰

Ve světle všech těchto moderních textově-kritických zkoumání, archeologických důkazů a celkové historické kritiky lze alespoň vyvrátit některé předpoklady vycházející přímo z Bible, které se týkají období do formování státu. Důležité je nechat určitý podíl bádání na samotných textech a na tom, co nám o sobě samy řeknou, některé části si totiž samy protirečí. Například vyprávění o praotcích. Jak je již výše zmíněno, události popisované ve vyprávění se kladou do střední doby bronzové, nicméně takováto datace čelí mnoha problémům. Jednak předpokládá zachování ústních tradic po více než 800 let bez významných změn, jednak celé vyprávění obsahuje řadu anachronismů, když hovoří o Pelištejcích, Chetitech, Aramejcích a dalších národech. Toto vše spíše naznačuje datování do 1. tisíciletí př. n. l., a když k tomu připočteme ještě informaci, že vzájemné propojení jednotlivých patriarchů je doloženo až od dob vzniku Deuteronomia (7. stol. př. n. l.),⁴¹ je jasné, že pro toto období zůstává každý pokus o chronologii pouze obtížný a hypotetický. Podobný problém nastává také při datování vyprávění o exodu a putování pouští. Logicky by se dalo předpokládat, že o hromadném exodu z Egypta budou zmínky v egyptských

³⁹ Skupina autorů a redaktorů teologicky a časově příbuzných. Jejich ideovou základnu tvoří Deuteronomium. Právě podle principů vyjádřených v Deuteronomiu tito autoři sepsali nebo zredigovali texty, které na Deuteronomium navazují, rozvíjejí je a aplikují jeho teologii na skutečné dějiny. Jde především o deuteronomistické dějepisné dílo a některé zadní proroky.

⁴⁰ I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 25.

⁴¹ A. Mackerle, *Úvod do studia Pentateuchu*, 33.

pramenech, nicméně žádné takové památky nejsou. A protože první písemná zmínka o Izraeli v Kanaánu pochází ze stély egyptského faraóna Merenptaha přibližně ze 13. stol. př. n. l., muselo by dojít k událostem popisovaným v biblickém příběhu v průběhu 13. stol. př. n. l. Avšak v této době byl Kanaán pod vládou Egypta (jako důkaz např. slavná bitva Ramesse II. s Chetity u Kádeše). Nutné je také připočíst velkou časovou prodlevu mezi událostmi a konečným sepsáním. Je proto lepší vzdát se snahy o jakoukoli rekonstrukci či dataci skutečných událostí a považovat příběhy za tradici, která byla formulována a sestavena pro potřeby komunity v době sepisování Bible. Je nemožné snažit se přesně rekonstruovat a datovat samotné události, nicméně právě tak nemožné je zcela zpochybnit jakoukoli historickou hodnotu textů. V jednotlivých fragmentech lze najít historické skutečnosti, ale nelze je vztahovat na celou Bibli, protože autoři a redaktoři sepisující Bibli ji sepisovali z množství právě takovýchto uchovávaných tradic a fragmentů často staršího charakteru, které přizpůsobovali potřebám své doby. Primárně nám tedy poskytují zdroj pochopení intelektuálního vývoje, ne historického.

Názor na dobu sepsání Tóry a Proroků, tedy spisů, které se týkají počátků starověkého Izraele, se v rámci všech badatelů velmi liší. Někteří konzervativní autoři je datují do doby železné, další skupina autorů do doby krále Jóšijáše (tj. 7. stol. př. n. l.) a například řada revizionistů zase do období helénismu. Nicméně většina badatelů klade jejich konečné sepsání do exilové až poexilové doby, tj. 6.–5. stol. př. n. l. Od tohoto datování se také odvíjí chápání hlavního účelu a motivace pro sepsání tak výjimečného díla. Motivace pro sepsání částí Starého zákona v období exilu a těsně po něm je pochopitelná snaha navázat na dřívější kult, dát lidem odvedeným ze své domoviny pocit společné minulosti, společného vědomí a sounáležitosti. A především bylo také nezbytné vysvětlit, jak mohlo dojít k takové katastrofě a proč Hospodin vydal Izrael nepřítelům. Většina autorů se shodne v jedné společné motivaci a to v té, že hlavní části Starého zákona byly sepsány za účelem obrany kultury a náboženství Izraele vůči okolním hrozbám.

Finkelstein a Silberman⁴² datují sepsání základní kostry hlavních historických částí hebrejské Bible do doby krále Jóšijáše, tedy do 7. stol. př. n. l. Celá jejich společná kniha *Objevování Bible* tento názor vysvětluje a obhajuje. Bibli považují za „epické vyprávění, které sestává z velmi bohaté sbírky historických spisů, vzpomínek, legend, lidových

⁴² I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*. Tento pohled pro většinu badatelů představuje středový názor mezi revizionisty a tradicionalisty. Ale např. W. G. Dever řadí Finkelsteina mezi revizionisty, nicméně sám Finkelstein nesouhlasí s některými názory revizionistů a sami revizionisté jej mezi sebe neřadí.

vyprávění, anekdot, královské propagandy, proroctví a starověké poezie,⁴³ které vzniklo jako reakce na společenské změny a intenzivní náboženský spor. Ztotožňují se se stanoviskem evropských badatelů, že příběhy praotců, exodus z Egypta a putování pouští nepředstavují historii, předpokládají však, že to nejsou naprosto smyšlené historiky, nýbrž že se vážou na místní legendy a vyprávění. Příběhy praotců obsahují řadu anachronismů, které souvisejí se 7. stol. př. n. l.,⁴⁴ a autoři předkládají názor, že jsou vlastně jakýmsi komentářem k politickým záměrům tohoto období v oblasti Předního východu. Podobné je to i s exodem z Egypta, následným putováním pouští a obsazením kanaánské země. I tady lze podle autorů najít odkazy na dobu krále Jóšijáše.⁴⁵ Tato část plní i jasné politické cíle, protože v 7. stol. př. n. l. se egyptská říše snažila obnovit dřívější slávu a tento příběh jasně ukazuje, jak síla Hospodina pomohla malému národu Izraele proti mocnému Egyptu. Důraz na moc Boha Izraele je dalším důkazem pro sepsání v proklamovaném období. Jóšijáš je znám především svou náboženskou reformou a Tóra i deuteronomistické dějiny se vyznačují silným důrazem na plnění smlouvy uzavřené s Bohem a především na ukázkou důsledků pokud lidé v tomto úkolu selžou. Politické cíle jsou vidět i v příběhu o spojeném království, o zlatém věku izraelského lidu, který taktéž podle autorů odkazuje na krále Jóšijáše. Předpokládají, že vývoj izraelských dějin byl odlišný, než jak je líčený ve Starém zákoně. Nepopírají existenci Davida a Šalomouna, ale považují příběh o jejich království a moci pouze za zveličený oslavný epos, jehož hlavními cíli bylo nachystat cestu pro rozšíření státu o území dříve náležející severnímu izraelskému království, připravit přesvědčivé proroctví o míru a spokojenosti v takovéto zemi zaslíbené a sjednotit tak rozptýlený, válkou znavený lid pod novým „Davidem“ – nejzbožnějším králem Jóšijášem. Díky těmto a mnoha dalším východiskům pokládají Finkelstein a Silberman 7. století př. n. l. za dobu prvotního sepsání biblických textů. Následné poexilové úpravy podle nich pouze opakovaly a doplňovaly klíčová témata sepsaná v Jóšijášově době, protože realie a potřeby těchto období si byly dosti podobné.

⁴³ I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 13.

⁴⁴ Ve vyprávění se mluví o užívání velbloudů jako soumarů (Gn 37:25), díky archeologickým výzkumům však víme, že na Předním východě se velbloudi začali užívat k nošení nákladů až dlouho po r. 1000 př. n. l. a v asyrských pramenech se v 7. stol. př. n. l. objevují zmínky o užívání velbloudů v karavanách. Dalším znakem v tom samém verši je zmínka o nákladu velblouda, který nesl „ladanum, mastix a masti“ – hlavní artikly výnosného arabského obchodu, který vzkvétal v 8. až 7. stol. př. n. l. Také zmínka o Pelištejcích a městě Gerar (Gn. 26:1) odkazuje na přelom 8. a 7. stol. př. n. l.

⁴⁵ Stručně – nadřazené postavení Judska (v 7. stol. př. n. l. bylo Izraelské království v troskách a Jóšijáš se snažil sjednotit zbytky jeho obyvatel se svým lidem, také si činil nárok na území obsazeného království), egyptská jména v Josefově příběhu (mnohem používanější v tomto období), všechna místa hrající roli v příběhu putování byla v 7. stol. př. n. l. jednak obydlena a v mnoha případech byla i významnější než v době železné I. apod.

Naopak někteří revizionisté spatřují vhodné podmínky pro formulování hlavních částí Starého zákona až v době poexilní či dokonce až v helénistickém období. Pro poexilní období (konec 6. století př. n. l.) hovoří možnost vlivu mezopotámské kultury na izraelský lid. E. Pfoh považuje za dobu sepsání relevantních částí Bible helénismus.⁴⁶ Podle něj měli Izraelci teprve v této době nezbytné materiální zdroje (tj. helénskou kulturu a především její literární vyspělost) a motivaci pro počátek psaní Bible (tj. odpor proti helénizaci). Bibli jako takovou chápe jako starověkou představu mytické minulosti, kterou nelze historicky uchopit a která má především didaktickou funkci. Zastává názor, že je produktem takto pozdních autorů, protože etnické uvědomění se vždy tvoří retrospektivně, tedy až v době kdy nové uspořádání potřebuje „legitimní“ minulost. Sám se tedy ani nezabývá možností datace jednotlivých epoch či příběhů a o některých přímo říká, že se nemohli stát – např. epocha spojeného království. Události celého Starého zákona považuje za tradice staršího charakteru, které pocházejí ze staletí a tisíciletí intelektuálního vývoje Blízkého východu.⁴⁷

Osobně souhlasím spíše s revizionisty a dohady ohledně datování původního sepsání biblických knih považuji za vedlejší a nepodstatné. Jestliže totiž byly biblické příběhy uchovávány, sepisovány a přepisovány během celých generací v době před naším letopočtem (vlastně i po celou dobu našeho letopočtu), pak je nereálné přesně určit dobu jejich vzniku. Měli bychom Bibli chápat především na teologické rovině jako velký epický příběh, který má budoucím generacím ukázat výhody vztahu s Bohem a ne jako knihu pojednávající o přesné historii Izraele. Z historie se můžeme pokoušet nalézt jedině střípky historických skutečností uvnitř příběhu. Nechci tím však snižovat kredibilitu Bible, považuji jí za dobrý zdroj informací o společnosti, která ji sepsala a upravovala.

⁴⁶ E. Pfoh, *The Emergence of Israel in Ancient Palestine*, 46.

⁴⁷ Na celé dějiny starověkého Izraele uplatňuje svou teorii o patronátu a náčelnictví, kterou považuje za nejpříhodnější model sociálně-politické dynamiky starověké Syro-Palestiny. V originále Pfoh používá slova „patronage“ a „chiefdom.“ Patronátem chápe nerovnocenný, osobní vztah patron – klient. Patron je čestný a uznávaný člen společnosti, a má moc nad všemi klienty. Tuto teorii aplikuje i na příběhy Starého zákona a ukazuje určité analogie – koncepci patronátu spatřuje např. v ideologické rovině království.

Původ izraelského lidu

Přístupů chápání částí Starého zákona jako historických materiálů je mnoho a žádný není přijímán bez kritiky a problémů. Jisté je pouze to, že čím starším obdobím se zabýváme, tím horší je jakákoli průkaznost. Nyní bych představila teorie vzniku samotného starověkého Izraele. Tedy, pomineme-li špatně doložitelné období od Abraháma po putování pouští, další etapou je dobytí Kanaánu, ta nás bude zajímat. Z hlediska vzniku Izraele je důležitý příchod nového kmene s názvem „Izrael“ do vrchoviny Kanaánu. Jak se tam tento kmen či lid objevil, je předmětem diskuze.

Klasické biblické vyprávění obsažené v knize Jozue nám nabízí variantu násilného bojovného vpádu, během kterého byla vypalována města a všichni původní pohanští obyvatelé měli být vyhlazeni.⁴⁸ Podle příběhu dobyl Jozue celou zemi, avšak tato představa se při bližším nahlédnutí ukazuje jako velmi nejednotná. V knize je popsáno dobytí jen několika měst, zbytek je uveden v doplňujícím shrnujícím výčtu poražených městských králů.⁴⁹ Nicméně již následující kniha – kniha Soudců – obsahuje zcela jiný obraz událostí. Především se tu jednak výslovně mluví o městech, která Izraelci nedobyli,⁵⁰ a jednak nepopisuje Jozua jako hlavního aktéra všech dobovačných útoků. Dokonce ani archeologické důkazy nepotvrzují takovéto obsazení Kanaánu. Ty ukazují, že mocná kanaánská města nebyla tak silná a většina ani nebyla opevněná a že celá oblast Kanaánu byla pevně pod správou Egypta.⁵¹ A i samotná logika působí proti tomuto příběhu – cožpak by neorganizovaný zástup lidí (mužů, žen, dětí a starců), který dlouhá desetiletí putoval pouští, mohl přemoci velké kanaánské pevnosti a vycvičenou armádu?⁵² Nicméně nelze říct, že by celý příběh byl smyšlený, poněvadž přesně odráží geografii izraelské země a rozhodně nelze popřít velký nárůst obyvatelstva v té době na vrchovině Kanaánu. Dle většiny badatelů je tento popis

⁴⁸ Joz 5:13–12:24.

⁴⁹ Joz 11:16–12:24.

⁵⁰ Např. Sidón, Gezer, Taanak a další. Soud. 1:27–36.

⁵¹ I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*; tyto informace jsou relevantní pro biblické dobývání Kanaánu ve 13. stol. V té době vládla v Egyptě 19. dynastie, jmenovitě Ramesse II. a je doložena velmi silná kontrola Kanaánu. Finkelstein se Silbermanem také vysvětlují archeologické nálezy zničení měst ve 13. stol. Dokládají, že jejich zničení proběhlo během více než století, a že byla zničena mořskými národy, které sužovaly i velmoci, jako byly říše Egypt a Chatti.

⁵² Na teologické rovině je tato otázka irelevantní, protože celá Bible pojednává o vztahu s Bohem, který řídí osud svého vyvoleného národa. Nicméně na rovině faktické a oproštěné od teologického vnímání je to otázka zcela logická.

výsledkem interpretace a redakce tradic v době sepisování Starého zákona a nevysvětlují tedy přesně původ Izraele. Ten nadále zůstává otázkou.

První obecnější sociologické teorie o Izraelcích dříve vycházeli z rozluštěných fragmentů různých nápisů a ze subjektivních interpretací biblických příběhů, nikoli z archeologie. Dnešní teorie jsou však většinou založeny právě na archeologických výzkumech, které spolu s regionálními průzkumy poskytují široký kontext pro interpretaci dlouhého vývoje osídlení Izraelců. Díky rozsáhlým výzkumům celé oblasti víme, že na kanaánské vrchovině se během roku 1200 př. n. l. udály velké společenské změny. Na původně řídce osídlené oblasti vrchoviny Judska a Samaří náhle vzniklo velké množství malých osad.⁵³ Jedním z dochovaných epigrafických nálezů je i často jmenovaná a diskutovaná Merenptahova stéla (13. stol. př. n. l.), která zmiňuje Izrael jako jeden z faraónem poražených kmenů.⁵⁴ Odkud se však původní Izraelci vzali, je předmětem zkoumání. Badatelé mají několik navzájem rozdílných hypotéz.⁵⁵ Tyto teorie jsou od sebe odlišné, ale většina jich pracuje se dvěma hlavními otázkami. Za první, zda-li jde o nomády (kočovně pasteve, originální název „*semi-nomads*“) či o usedlíky a za druhé, zda-li přišli z oblasti vně či mimo jižní Levantu („*Cisjordan*“).

Finkelstein a Silberman pomocí interpretace archeologických dat dokládají, že první Izraelci byli původní Kanaánci, kteří během zhroucení ekonomického systému ve své zemi ve 12. stol. přešli z pastevectví na zemědělství. První Izraelci byli „místní lidé, ti samí lidé, kteří vysočinu obývali také v době bronzové a železné.“⁵⁶ Předkládají tedy teorii naprosto opačnou než je biblické vyprávění. A. Faust zase spatřuje původ Izraelců v kombinaci různých prostředí, počítá se skupinou místních usedlých Kanaánců, s kočovnými pastevcí, kteří žili na okraji společnosti, s kmeny ze Zajordánska a se skupinou tzv. *apiru* – lidí ze spodní sociální

⁵³ Obyvatelé těchto osad se živili zemědělstvím a pastevectvím a jejich kultura byla velmi prostá, jednoduchá a bez větší sociální stratifikace, nenalezly se žádné stopy přepychu, tj. žádná dovezená keramika, přibližně stejně velké domy z hrubých neopracovaných kamenů, jednoduché hroby, žádné důkazy o obchodě apod. Důležitým poznatkem je i to, že osady nebyly opevněné, což je v rozporu s biblickým vyprávěním. Více viz I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 101–106; A. Faust, *Israel's Ethnogenesis*.

⁵⁴ Doslova „Izrael leží zpustošen, už nemá potomstvo;“ celý překlad viz z H. Bardtke, *Příběhy ze starověké Palestiny. Tradice / archeologie / dějiny*. Z německého originálu přeložil Jindřich Slabý.

⁵⁵ Jmenovitě např. teorie pokojné infiltrace, sociální revoluce, teorie skrytých koloběhů apod. Popisy možných hypotéz viz A. Faust, *Israel's Ethnogenesis*, 172–173, 176–187; I. Finkelstein a N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 98–101, 106–113, 288–295. R. S. Hess, *Israelite Religions*, 210–216.

⁵⁶ I. Finkelstein, N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 113.

vrstvy.⁵⁷ Původ tedy spatřuje v kombinaci několika teorií najednou, na každé uznává kus pravdy.⁵⁸

Toto zkoumání původu Izraele je pevně spjata i s otázkou etnického vývoje tohoto lidu. Předmětem diskuze jsou především období vzniku kmenové a národnostní příslušnosti a prvky, kterými se nově vzniklé etnikum vyhrazovalo vůči ostatním. Podobné zvraty v osídlení, jako na kanaánské vrchovině, lze totiž pozorovat také v úrodnějších oblastech – na území Amónu, Moábu a Edomu. Nicméně Izraelci se z těchto lidí nestali a spíše se od sebe navzájem odlišili. Vznik etnika jde však doložit velice těžce, protože je to otázka spojená s myšlením lidí, které se v historii nezaznamenává a lze si ho pouze domýšlet na základě některých indicií. Např. pomocí zvláštních rysů, díky kterým se etnikum odlišuje. Některé prvky dodnes spojované s hebrejskou kulturou je možné vystopovat až do doby železné I. Jedná se např. o odmítání vepřového masa, kdy při vykopávkách na vrchovině nebyly nalezeny žádné kosti prasat, kdežto na Pelištejci obsazeném pobřeží se objevují v hojném počtu. K dalším odlišujícím prvkům patří typ keramiky, typ obytných budov, étos rovnostářské společnosti apod.⁵⁹ Avšak tyto prvky jsou více sporné. Jednak se špatně ztotožňují s daným etnikem, a jednak lze některé jen obtížně doložit v archeologii. V případě Izraele je, mimo tyto většinou materiální důkazy, důležitým odlišujícím znakem také jeho náboženství, které je s izraelskou kulturou pevně spjata. Především myslím víru v jednoho Boha – Hospodina, protože okolní kultury měli taktéž svá náboženství, nicméně většina byla polyteistická. Avšak i izraelský monoteismus je výsledkem dlouhého vývoje a velmi špatně se dokládá pro předexilní dobu. Raná historie Izraele byla velmi komplexní a vytvořit etnickou kontinuitu je pro toto období podle některých autorů nemožné.⁶⁰

Avraham Faust to však za nemožné nepovažuje. Ve své práci se snaží pomocí zkoumání archeologických důkazů vypátrat etnogenezi Izraele již v době železné I. Jako důkazy uvádí archeologické nálezy ohledně konzumace vepřového masa, dekorativní keramiky, dovážené keramiky, druhů keramiky a jejího repertoáru, výskyt čtyřpokojevých domů, rituál obřizky a étos rovnostářství.⁶¹ Všechny tyto znaky lze doložit pro období

⁵⁷ Jasně definovaná společenská třída, která ohrožovala společenský řád kanaánských městských států. Odešli z měst, sloužili jako žoldáci, povzbuzovali ke vzpouře. Jako společná identita jim sloužila víra v jednoho transcendentního Boha Hospodina, který stanovil rovnostářské zákony, což narušovalo hierarchickou moc kanaánských králů. I. Finkelstein, N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 293–294.

⁵⁸ A. Faust, *Israel's Ethnogenesis*, 172–173.

⁵⁹ A. Faust, *Israel's Ethnogenesis*, 33–107.

⁶⁰ Např. M. S. Smith, *Early History of God*; E. Pfoh, *The Emergence of Israel in Ancient Palestine*.

⁶¹ V kontrastu s Pelištejci se pomocí archeologických nálezů ukazuje, že již v době železné I Izraelité odmítali vepřové maso. Nálezy vepřových kostí jsou na vrchovině ojedinělé. Naleziště na vrchovině taktéž postrádají

království (doba železná II), nicméně autor se je snaží doložit ještě dále do doby železné I. Tvrdí, že etnogenezi lze potvrdit pouze na úrovni jednotlivých domácností a nelze ji studovat na úrovni jednotlivých nalezišť jako celků, protože v jednom místě mohou žít pohromadě příslušníci různých etnik. Podle Fausta lze vývoj Izraele vidět jako obranu proti hrozbě Pelištejců.

nálezy zdobené keramiky. Pro dobu železnou I to lze vysvětlit nevyspělou kulturou, nicméně pro dobu železnou II již žádný takový důvod uvést nelze a přitom se zdobená keramika nevyskytuje ani v tomto období. Podobně je to s dováženou keramikou, taktéž ji nelze doložit pro obě období. Faust oboje vysvětluje jako významná etnická specifika, jasně spojená s ideologií jednoduchosti (prostoty) a rovnocennosti, kterou se podle něj Izraelité vyčleňovali vůči ostatním kulturám. Taktéž omezený soubor používaných druhů keramiky podle něj souvisí s tímto étosem rovnostářství. O čtyř-pokojových domech se vede dodnes debata, Faust zastává názor, že dříve byl tento typ využíván více kulturami, ale od doby železné II je pevně spjat s Izraelem, a toto spojení prý nelze vysvětlit pouze funkcí takového obydlí. Posledním znakem odlišujícím izraelské etnikum od ostatních společností pro dobu železnou I je obřízka. V Bibli se vyskytuje pejorativní označení „neobřezaný“ především jako pojmenování pro Pelištejce, kteří tento zvyk však v druhé polovině doby železné přejali, nutně tedy odkazuje k době železné I. A. Faust, *Israel's Ethnogenesis*, 33–107.

Náboženství jako důležitý rys starověkého Izraele

Náboženství hraje v rámci etnického vývoje starověkého Izraele nezanedbatelnou roli. Bible je teologickou knihou ukazující vztah Boha k izraelskému lidu a vyprávějící příběh o trestech a pomoci Hospodina tomuto lidu. Jasně odmítá vliv a uctívání jiných božstev než Hospodina a důrazně ukazuje, že tyto vlivy je nutné potírat. Izrael je jedinečný, protože si ho vyvolil pod patronát sám Hospodin a tento vztah odlišuje Izraelce od ostatních národů. Ve skutečnosti však, jak je vidět z archeologických důkazů, nelze pro dobu železnou I jasně oddělit kanaánskou kulturu od izraelské, což platí ve všech směrech. Až do poexilní éry nelze v rámci izraelského náboženství mluvit o monoteismu, nýbrž o monolatrii. Raný Izrael byl svědkem celého spektra náboženské úcty včetně kultů různých kanaánských božstev.⁶² Teprve během království a především v jeho druhé polovině pomohly reformy králů Chizkijáše a Jóšijáše k postupnému odlišování izraelského náboženství od kanaánských vlivů a k upevnění náboženské nadvlády Hospodina nad ostatními božstvy. Tato nadvláda byla sice přítomna v jisté formě po celou dobu železnou, ale teprve v této době kulminovala a vytvářela podmínky pro vznik monoteismu. Do té doby měly izraelská a kanaánská kultura velmi mnoho společného, a to i přesto, že Izraelité se nejspíše viděli jako odlišný lid od Kanaánců (dle Bible). Přeci jen měli lidé z vrchoviny odlišné tradice o Hospodinovi a o příchodu z Egypta. Nicméně božstva a jejich kultury v Izraeli doby železné odrážely hlediska kulturní souvislosti s původní kanaánskou kulturou z doby bronzové a se současnou městskou kulturou v kanaánských državách na pobřeží a v údolích. Důkazy o tom poskytují archeologické a především epigrafické nálezy a dokonce i zmínky v samotném Starém zákoně.⁶³ Podle Smithe je tedy izraelský monoteismus otázkou dlouhého vývoje společnosti.

Každá společnost je pevně spjata s náboženstvím či s vírou v určité nadpřirozené mocnosti nebo síly. Tato zbožnost se formuje spolu se společností. Míru tohoto vlivu však nelze jednoznačně určit. V našem případě nemůžeme přesně říci, jak velký vliv mělo ve skutečnosti náboženství na utváření jasného podvědomí o izraelském lidu. Je však nezbytné tento důležitý faktor v rámci vývoje starověkého Izraele alespoň zmínit.⁶⁴ Je nemyslitelné úplně oddělit Izrael od jeho víry, nicméně pro výzkum počátků Izraele bychom se měli

⁶² Jde především o kanaánská božstva Ela, Baala, Ašéru a Anat. Více M. S. Smith, *The Early History of God*.

⁶³ Více o tomto tématu viz M. S. Smith, *The Early History of God*.

⁶⁴ Samozřejmě, že podoba a vliv izraelského náboženství by vystačily na několik samostatných prací. Zde jsem zmínila pouze jeden z mnoha názorů na danou problematiku a pouze velmi stručně.

pokusit brát v potaz především prostředí jeho vzniku, vliv okolních civilizací a kultur a počítat, že náboženství se také postupně utváří. Pro náš výzkum je tedy důležité vycházet ze sekulární perspektivy oproštěné od židovsko-křesťanského kulturního dědictví, tedy nezkoumat Starý zákon skrze pozdější výsledky vývoje judaismu a křesťanství. Právě snaha pohlédnout na izraelskou společnost bez znalosti dalšího vývoje evropského dění by mohla pomoci pochopit počátky Izraele, jak kultury, tak lidu a také náboženství.

DRUHÁ ČÁST – NÁZORY VYBRANÝCH SOUČASNÝCH AUTORŮ

Problém interpretace

Jak moc se od sebe liší mnou vybraní autoři, akceptují se navzájem? V této části práce bych velmi ráda představila největší rozpory představitelů současného badatelského spektra, které jsem vybrala v první části práce. Na jednu stranu je až zarážející, jak velké tyto rozdíly v chápání a v interpretaci jednotlivých dat mohou být. Na stranu druhou se tomu nelze divit, vezmeme-li v potaz, že se pokoušíme podchytit základy a počátky kultury, která přetrvala až do dnešní společnosti a jejíž základy a projevy byly po celou dobu vývoje nesčetněkrát naprosto rozdílně vykládány. Již na začátku jsem zmínila tři hlavní skupiny badatelů a jejich základní principy. Nyní bych je ráda na konkrétních ukázkách porovnala mezi sebou a zhodnotila.

Je zajímavé, že ani zařazení jednotlivých autorů do základních třech skupin není jednoznačné či jednoduché. Tak například W. G. Dever řadí I. Finkelsteina mezi revizionisty, ale E. Pfoh (sám revizionista) ho řadí do středové pozice, protože stále pracuje s biblickými materiály a ani sám Finkelstein se k revizionistům nepřirazuje. Avraham Faust sám na začátku své knihy píše, že upustí od práce s biblickým materiálem, protože není jasné, které části jsou historicky relevantní, a které ne. Nicméně v průběhu práce své hypotézy víceméně přímo staví na informacích sepsaných či získaných ze Starého zákona. Podle úvodu bychom ho mohli řadit nejspíše do středové pozice, ale po přečtení knihy je jasné, že zastává konzervativní pozici, když se snaží dokázat etnický vývoj Izraele již v období doby železné I. Podobných příkladů by se našlo mnohem více. Nebo například bráno hrubším sítem, v Severní Americe jsou revizionisté bráni jako radikální směr s extrémními názory, v Evropě však tyto názory většina badatelů za extrémní nepovažuje, protože navazují na dědictví evropské historicko-kritické teologie, která tu má již staletou tradici – nejpozději se objevuje od nástupu osvícenství.⁶⁵ Již málokdo z evropských badatelů věří, že biblická líčení Jozua, Mojžíše, Árona či praotců jsou pravdivá, taková biblická tvrzení jsou neudržitelná. Naše touha po historii nás přímo odsuzuje k postupnému úpadku historické věrohodnosti dalších

⁶⁵ P. Sláma, Starozákonní minimalisté, *Tesáno do kamene, Psáno na pergamen, Tištěno na papír* č. 13 (2008/2).

příběhů Starého zákona. Dnes se vedou velké spory o historicitě Davida a Šalomouna, o jejich spojeném království a následných dějinách až do doby exilu.

Mnou vybraná díla různých autorů, která záměrně představují různé názory, jen v máločem nachází společné základy. Za hlavní díla, pomocí kterých bych ráda představila rozsah současných názorů, jsem si zvolila již dříve zmiňované knihy *Israel's Ethnogenesis* od Avrahama Fausta, dále *Objevování Bible* od autorů Israel Finkelstein a N. A. Silberman a naposled *The Emergence of Israel in Ancient Palestine* od Emanuela Pfoha. Názory těchto autorů relativně pokrývají na začátku zmíněné tři směry. Od nejkonzervativnějšího po nejradikálnější. Přičemž posledně jmenované dílo je nejmladší a obsahuje kritiku předchozích dvou. V rámci celého vývoje starověkého Izraele vezmu několik záchytných důležitých otázek a období a zhodnotím rozdílnost interpretací. Budu stavět na základech zmíněných v první části práce a některé důležité názory autorů budu opakovat a dále rozvíjet.

Vzájemné porovnání

Prvním důležitým bodem je původ Izraelců. Již jsem zmínila, že diskuze se v tomto směru pohybuje na dvou liniích – za prvé zda to jsou původní obyvatelé jižní Levanty či přistěhovalci (endogenní či exogenní model) a za druhé zda to jsou usedlí zemědělci nebo nomádi (pastevci). V současné době v názorech převládá endogenní model původu Izraelců, většina je považuje za původní obyvatele. Finkelstein je považuje za původní (polo)kočovné Kanaánce, kteří díky krizi⁶⁶ přešli na usedlý způsob života spojený se zemědělstvím. Předpokládá, že tyto osídlovací vlny probíhaly i dříve, jen ne v takovém rozsahu. Tato osídlovací vlna byla nejsilnější a na rozdíl od těch předchozích postupně přešla do trvalého osídlení. Tento názor považuji za zajímavý a pravděpodobný, protože autor v jeho prospěch velmi dobře argumentuje a vše dokládá řadou archeologických důkazů (typy obydlí, archeologické průzkumy jednotlivých tellů apod.). Naproti tomu názor Fausta je velmi neurčitý. Předpokládá totiž, že trocha pravdy je na větším počtu různých interpretacích, nicméně nevysvětluje žádnou z nich blíže a ani se je nesnaží sám nějak archeologicky podložit. Podle něj Izraelci pocházejí ze spojení kočovných kmenů, usedlých Kanaánců, kmenů sídlících v Zajordánsku, lidí na okraji společnosti (tzv. *apiru*) a nejspíše také ze skupiny lidí, která přišla z Egypta. Spojuje tak endogenní i exogenní model dohromady, nicméně u většiny očekává kanaánské kořeny. Ve své práci předpokládá, že důležitější než přesný původ Izraelců, je podchytit jejich etnogenezi, přesně řečeno období, od kterého se Izraelci začali odlišovat od ostatních kultur a jejich následný vývoj. To, že Faust počítá i se skupinou lidí přichozích z Egypta, nám ukazuje, jak moc autor staví na biblickém vyprávění.

Revizionisté jako jediní nepracují se samostatným původem Izraelců, protože jejich historii a vývoj začleňují do historie a vývoje starověké Palestiny. Nesnaží se rozlišovat, odkud přišli nebo kam se přesouvali, protože vždy na určitém území někdo zůstal, nikdy se neodstěhovali všichni naráz. Podle nich tedy nelze na jednom území rozlišovat mezi jednotlivými kmeny, dokud nepochopíme strukturu, fungování a pravidelné cykly v rámci

⁶⁶ Mám zde na mysli krizi v období mladší doby bronzové, kdy kolem 12. stol. př. n. l. byly napadeny velké starověké civilizace na březích Středozemního moře, přičemž některé z nich byly i vyvráceny, např. mykénská či chetitská říše. I když přesnou příčinu zhroutil ekonomik starověkých civilizací neznáme, pravděpodobně na tom měli velký podíl útoky tzv. „mořských národů,“ které jsou pro historiky a ostatní badatele dodnes záhadou. Ti dobyli pobřeží Malé Asie, Sýrie, Palestiny a útočili i na Egypt (za vlády Ramesse III.). Tyto útoky jsou doloženy na archeologických a epigrafických nálezích. Kanaánské městské státy byly taktéž napadeny (a většina i vypálena). Když se tedy zhroutil celý politický a ekonomický systém oblasti, pastevců se museli přizpůsobit novým podmínkám a postupně přešli na zemědělství.

celého území. Pfoh zastává přesně tento názor. Nejdříve prý musíme pochopit sociální, politickou a ekonomickou strukturu celé starověké Palestiny, což nám následně pomůže blíže určit historii starověkého Izraele. Tento názor je svým způsobem pravdivý, protože nemůžeme zkoumat historii jedné společnosti, aniž bychom počítali s vlivem okolních kultur a společností. Pokud však zkoumáme rovnou celé velké území, hrozí opomenutí odlišností jednotlivých kultur, protože budou nazírány z pohledu celku. Je velmi těžké říci, kde leží rovnováha mezi zkoumáním jednoho lidu a celé oblasti.

S otázkou původu Izraele úzce souvisí i etnogeneze izraelského lidu a jejich časové ukotvení. Faustova snaha doložit etnogenezi starověkého Izraele až do doby železné I je ojedinelá a mnohými autory velmi kritizovaná. Faust sám říká, že současné studium etnicity se řídí skeptickým přístupem badatelů, kteří negují možné počátky společné identity v době železné I, a stěžuje si, že tito badatelé nejsou archeology, a proto by neměli takto soudit. Chce tuto skepsi zvrátit, podle něj totiž ostatní badatelé opomíjí fakt, že na jednom místě může žít pohromadě více etnických skupin. Na základě toho bychom si neměli všimnout celkových výsledků z nalezišť, nýbrž jednotlivých nálezů dům od domu, protože předpokládá, že etnicitu lze studovat jen na úrovni jednotlivých domácností. Úplně s tímto názorem nesouhlasím, protože je doložené, že některé znaky vážící se k izraelskému etniku (např. tzv. čtyřpokojevý dům, originální název „*four-room house*“) byly užívány i na území Zajordánska a při pobřeží, nejen tedy na vrchovině. V takovém případě by za Izraelce mohli být považováni i obyvatelé těchto domácností, Izraelci se z nich však nestali a ani za ně nejsou považováni. Také je podle mě nemožné nějak přesně doložit původ etnika až do tak vzdálené doby. Společná identita se projevuje v chování, myšlení a jednání lidí, a to lze jen předpokládat a pouze rámcově dokládat na hmotných pozůstatcích.

Finkelstein a Silberman jsou ve věci datování mnohem umírněnější. Nesnaží se dokazovat etnický vývoj Izraelců před 10. stol. př. n. l., pouze předpokládají, že mohl probíhat (jako důkaz předkládají nepřítomnost vepřových kostí na vrchovině). Zabývají se především datováním a existencí spojeného království a následných dvou království. Upravují dataci z konce 11. století př. n. l. na polovinu 10. století př. n. l. a zároveň tvrdí, že není důvod pochybovat o existenci Davida a Šalomouna, nicméně díky řadě důkazů musíme pochybovat o rozsahu a nádheře jejich království.⁶⁷ Také nám předkládají odlišnou verzi dalšího vývoje

⁶⁷ Z archeologických důkazů lze jen říci, že David a Šalomoun existovali a že jejich legenda přetrvala. Z demografického hlediska nebyla oblast izraelského osídlení vůbec homogenní. Podle autorů bylo Judsko v 10. století př. n. l. stále jen odlehlou a zaostalou oblastí a Jeruzalém, navzdory působivému biblickému líčení, nebyl větší, než obyčejná horská vesnice. Je tedy zřejmé, že hmotná kultura byla prostá, což pro fungování řádné

království, než o jaké pojednává Bible.⁶⁸ Druhý extrémní názor na tuto problematiku nám nabízí E. Pfoh. O etnickém vývoji Izraele se vyslovuje velmi jasně. Tvrdí, že nelze ztotožnit Izrael z Merenptahovy stély s biblickým Izraelem, protože nelze archeologicky doložit souvislý vývoj. Dle jeho názoru lze přinejlepším pouze říci, že jméno Izrael přežilo na vrchovině a v 9. stol. př. n. l. jej lidé přijali za své. Některé archeologické důkazy, například ona nepřítomnost vepřových kostí, mluví ve prospěch určité míry odlišnosti jedné skupiny obyvatel jižní Levanty již v době železné I, což tento názor narušuje. Avšak stejně tak by tato absence kostí mohla ukazovat jen adaptaci na prostředí (obtížnost chovu vepřů na vrchovině). Jak jsem psala již výše, hmotné pozůstatky nám nemohou říci nic bližšího o myšlení lidí, kteří je vyprodukovali, a nelze o nich tedy mluvit jako o důkazech etnické odlišnosti. Na takové závěry nemáme dostatek důkazů a nejspíš ani nikdy nebudeme mít, vždy půjde jen o hypotetické předpoklady.

Zajímavým shledávám jeho další názor, kdy považuje etnické uvědomění za retrospektivní, protože původ lidu je podle něj vždy tvořen až „na konci,“ tedy v době, kdy momentální vláda potřebuje legitimní minulost. V umírněnějším měřítku tento názor zastávají také Finkelstein a Silberman, kteří předpokládají, že biblický příběh o spojeném království slouží právě k legitimizaci vlády v době sepisování hlavních částí Bible, přesně řečeno vlády krále Jóšijáše. Celé biblické vyprávění podle nich nese náznaky a narážky právě na 7. stol. př. n. l., kdy Jóšijáš potřeboval upoutat a motivovat lidi pro náboženské a politické reformy a potřeboval jim dodat pocit společné identity. Tento pocit je velmi důležitý pro vývoj etnika a společnosti jako takové. Příslušnost k určitému etniku dodává lidem pocit společenství, pocit, že někam patří a v průběhu celých dějin byly tyto pocity vždy velmi důležité. Národ je na nich přímo založen. Proto souhlasím s myšlenkou retrospektivního vytváření společné identity.

monarchie není myslitelné, je těžké najít důkazy svědčící o jednotné kultuře či centrálně řízeném státu. I. Finkelstein, N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 125–133.

⁶⁸ Jak rozvinu dále ve své práci, jedná se o biblické opomenutí a potlačení vývoje severního Izraelského království za Omrijovské dynastie.

Hlavní hypotézy vybraných autorů

Každé ze jmenovaných děl se vyznačuje nějakou zajímavou myšlenkou či hlavní teorií, kterou se autor snažil obohatit či zlepšit pochopení původu starověkého Izraele. U Avrahama Fausta jde o jeho snahu doložit etnické kořeny Izraelců do doby železné I, kterou jsem již vícekrát zmiňovala. Objevování Bible od autorů Finkelsteina a Silbermana, ukazuje, že sepisovatelé Starého zákona úplně potlačili část dějin izraelského lidu – období Omríjovské dynastie a následných králů vládnoucích severnímu království Izraeli.⁶⁹ Od počátku 9. stol. př. n. l. v tomto království docházelo k rozmachu a postupně se vyvíjelo až do plně rozvinutého státu (postupný rozvoj krajových správních center, úřednického aparátu, specializované pěstování surovin, dále rozvinutý obchod, jasně patrné společenské vrstvy a dochovány jsou i velké veřejné stavby). V tomto období dosáhlo severní království nenadálého rozkvětu blahobytu, přičemž ve svém multikulturalismu zastávali, spíše než monoteismus, polyteismus.⁷⁰ Proto bylo severní království považováno za hříšné a odvracející se od tváře Hospodina a celé jeho dějiny byly opomenuty při sepisování Bible. Omríjovci patří k nejzavrženíhodnějším biblickým postavám. Autoři tento názor dokládají na archeologických a epigrafických nálezech⁷¹ a vyvrací dřívější teorie. Stavby,⁷² badateli dříve připisované do doby rozkvětu králů Davida a Šalomouna, nyní datují do Omríjovské dynastie. Čímž podkopali jediné archeologické důkazy o existenci spojeného království. Na těchto důkazech ukazují, že severní království bylo první skutečné izraelské království pyšnicí se mimořádnou vojenskou silou, nádhernými stavbami a pravděpodobně rozvinutou státní správou. Během celého období existence zažilo severní království dvě hlavní období slávy a prosperity – za vlády Omríjovské dynastie a za vlády Jarobeáma II. Zatímco jižní království se začalo nejvíce rozvíjet až na konci 7. stol. př. n. l., severní království bylo na konci 8. stol. př. n. l. nejhustěji osídlenou oblastí celé Levanty. Biblický výklad osudu severního království

⁶⁹ I. Finkelstein, N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 139–203.

⁷⁰ Doložené kultury Baala, Ašéry a Ela.

⁷¹ Jednak jde o nálezy vypovídající o rozdělení území na severní a jižní, přičemž zpočátku vývoje bylo více nálezů o severním území (egyptské zmínky o městech Šekem, Tel el-Farah apod.) Severní území mělo vždy mnohem větší ekonomický potenciál (lepší půda a příznivější podnebí). Jednak jde o rozsáhlé archeologické vykopávky jednotlivých tellů (Megiddo, Chásor, Samaří, Tel Dor atd.) a jednak o epigrafické důkazy svědčící o moci izraelského království (Měšova stéla z Moábu, Nápis z Tel Danu, nápis na monolitu od mocného asyrského krále Salmanassara III. známý jako „černý obelisk“ ze starověkého asyrského Nimrudu, atd.).

⁷² Jedná se především o paláce v Samaří, Megiddu. Stáje v Megiddu a v Chásoru a o šestikomorové brány a opevnění kolem zmíněných měst. O tom že tyto stavby z kamenných kvádrů v Megiddu, Gezeru, Chásoru, Jizreelu a Samaří nepostavil Šalomoun, nýbrž Omríjovci svědčí mimo architektonické slohy také styly keramiky, která se na místech našla. I. Finkelstein, N. A. Silberman, *Objevování Bible*, 132.

je čistě teologický, protože příčinou jeho zkázy nebylo protivenství Hospodinovi, nýbrž skutečnost, že se mu dařilo příliš dobře. Izraelské království tak bylo v asyrském období velkým lákadlem pro okolní mocnosti. Po celou dobu bylo napadáno okolními státy, Moábem, Aram-Damaškem a dlouho také asyrskou říší, která severní království nakonec v roce 720 př. n. l. pohltila a zničila. Nicméně je doloženo řadou důkazů, že izraelské království bylo mnohem vyvinutější a důležitější než bylo kdysi předpokládáno a než nám ukazuje Bible.

U Emanuela Pfoha je touto hlavní teorií hypotéza o sociálně-politickém uspořádání území starověké Palestiny – model patronátu (originální název „*patronage*“). Navazuje tím na předchozí výzkumy a teorie badatelů, např. N. P. Lemche, R. Westbrook, T. L. Thompson, i když většinou badatelů je tento názor ignorován. Model patron–klient považuje za nejvhodnější přístup pro studium společností západní Asie, včetně jejich politických, ekonomických a ideologických aspektů. Je to dle jeho názoru účelný model pro interpretaci získaných dat a klíč k porozumění ideologickému a symbolickému světu starověké západní Asie. Neuznává biblický progresivní vývoj (růst prestiže náčelníka, protostát a vývoj až k vyvinutému státu), protože o něm neexistují přesvědčivé důkazy. V době železné I byla starověká Palestina tvořena nehierarchickými kmeny v čele s náčelníky (tzv. náčelnictví, originální název „*chiefdom*“), které se s nástupem doby železné II postupně změnili na hierarchické. Během této změny nahradil model patronátu rozsáhlé příbuzenské vztahy. Patronát byl osobní nerovnoprávný vztah uvalený shora mocnějším a nahrazoval zákonost ve společnosti. Jde o dvojité pouto, kdy patron je mocný a uznávaný člen společnosti a přebírá ochranu nad slabším, který je mu podřízen, přičemž každý z nich má své povinnosti vůči tomu druhému.⁷³ Pfoh předpokládá, že patronát fungoval na všech rovinách běžného života, jednak v rámci kmene, jednak na úrovni politiky celé Palestiny. V době nadvlády Egypta nad Syro-Palestinou vystupoval faraón jako patron všech podrobených kmenů a měst. Patronát pak pokračoval v hierarchii dál. Koncepti patronátu spatřuje i v ideologické rovině království (král je patronem svého lidu, ale také klientem Hospodina) nebo v izraelské smlouvě s Bohem („*berít*“, Hospodin je patronem izraelského lidu, který se zavázal následovat a uctívat jen jeho), přičemž právě biblická smlouva je ve skutečnosti příklad zpodobnění a rozumění patronátu tak, jak ho chápali ti, co napsali Starý zákon.

⁷³ Pfoh však upozorňuje, že nelze patronát zaměňovat s feudalismem nebo vazalstvím. Hlavní rozdíl od feudalismu je, že patron vládne každému klientu zvlášť a ne celku v obecném smyslu. Vazalství je zase narozdíl od patronátu středověká instituce, která nikdy neexistovala na Blízkém Východě, a v které má vazal svá institucionalizovaná práva, která může vyžadovat. Patronát je osobní neinstitucionalizovaný vztah uvalený shora.

Obě dvě tyto myšlenky jsou zajímavé a rozhodně poskytují mnoho materiálů k další diskuzi na toto téma. Také Faustova „názorová“ opozice je záslužná již jen tím, že připomíná druhou stranu mince – snahu o pozitivní přístup k biblickým dějinám. Diskuze je plodnější, pokud se v ní účastní protikladné názory, taková diskuze se snaží stále nově odpovídat na vyvstávající otázky a komplikace a hledat to „správné“ řešení. Nikdy nedokážeme porozumět všem dostupným zdrojům úplně, jednak nebyly určeny pro nás nebo vůbec pro zaznamenání přesné historie a jednak nikdy nebudeme vědět, jestli známe všechny okolnosti. Můžeme se jen pokoušet porozumět co nejlépe. Různé interpretativní modely jsou tedy potřebné, ovšem měly by být dostatečně pružné, aby mohly být pozměňovány podle nejnovějších důležitých objevů a výzkumů.

„První Izrael“

Od kdy a v jaké podobě tedy jednotliví autoři předpokládají jednotný Izrael? Na tuto zdánlivě jednoduchou otázku odpovídá každý autor po svém. I když odpovědi mohou být zřejmé již z předchozího textu, ráda bych je teď upřesnila.

Avraham Faust předpokládá vznik nové etnické skupiny s názvem Izrael již v době železné I. Nepochybuje, že v době železné II již Izrael figuruje jako samostatný národ, jelikož všechny etnické znaky, které považuje za vlastní izraelskému národu, jsou v této době doložitelné. Proto se pouští do odvážné interpretace archeologických nálezů a pokouší se je vysvětlit a doložit i do doby železné I. Snaží se tak spojit Izrael doložený epigrafickými nálezy z 9. stol. př. n. l. s „Izraelem“ z Merenptahovy stély (12. stol. př. n. l.). Druhý jeho důležitý předpoklad je, že etnogeneze Izraele jde ruku v ruce s formováním státu. Po přechodu z doby železné I do doby železné II byly založeny nové a mnohem centralizovanější sídliště a Faust to vysvětluje mimo především jako odpověď na hrozbu v podobě Pelištejců. Pelištejce bere jako hlavní faktor, od kterého se Izraelci začali odlišovat, a díky kterému se v Izraeli „spustil“ proces formování státu (ochrana před hrozbou). Za střed tohoto procesu považuje zemi Benjamínovu, která podle něj měla během 11. stol. př. n. l. nejkompexnější sociální systém. „První Izrael“ tedy dokládá od počátku doby železné II, ale snaží se dokázat ještě dřívější vývoj.

Finkelstein se Silbermanem za „první Izrael“ považují dvě království na území vrchoviny v 9. stol. př. n. l. – severní království za vlády Omríjovské dynastie a jeho věčného soupeře – jižní judské království. Předpokládají totiž, že tato království nikdy nebyla jednotná, že se vždy jednalo o dva samostatné celky, které se od sebe lišily a navzájem spolu soupeřily. Do 9. stol. př. n. l. původ datují, protože v té době začínají první archeologické a epigrafické důkazy potvrzovat přítomnost Izraele na vrchovině. Přičemž za důležitější považují severní království, které bylo mnohem vyvinutější. Předchozím etnickým vývojem se nezabývají, úplně ho však nezavrhují.

Emanuel Pfoh ve své knize věnuje prostor i hodnocení názorů jiných autorů, mimo jiné i kritice Avrahama Fausta a jeho závěrů z knihy *Israel's Ethnogenesis*.⁷⁴ Především kritizuje Faustem vybrané etnické znaky (nepřítomnost vepřových kostí, zdobení keramiky apod.), které nepovažuje za dostatečné znaky etnogeneze. Neříkají nám podle něj nic víc, než

⁷⁴ E. Pfoh, *The Emergence of Israel in Ancient Palestine*, 166–170.

např. že na vrchovině se nejedlo vepřové maso, kdežto na pobřeží se jedlo. Jen tento prostý fakt. Ztotožňovat tento jev s existencí vznikajícího etnika je pouhé hádání založené na biblickém vyprávění. Podobně kritizuje všechny Faustem předložené důkazy, nejvíce však étos rovnostářství. Ten považuje za jednoznačný příklad toho, že množství Faustových interpretací je založeno jen na biblických textech, jen na spojení biblického vyprávění a antropologických teorií o etnogenezi a formování státu. Jiným způsobem nejde ani vysvětlit Faustovo přesvědčení o spojitosti mezi „Izraelem“ z Merenptahovy stély a Izraelem 9. stol. př. n. l. Takové spojení lze doložit pouze na teoretické půdě použitím biblických materiálů, což většina současných autorů nepovažuje za dostatečné či vůbec žádoucí.

Z celé jeho knihy je zřejmé, že Faust pro své teorie používá jako důkazy jednak archeologii, jednak však také biblické texty a nemá jasně stanovenou přednost či větší důležitost, naopak je průběžně střídá a využívá k tvorbě svých hypotéz. To Pfoh i Finkelstein za hlavní důkazy berou pouze archeologické a epigrafické nálezy. Proto také Pfoh i Finkelsteina⁷⁵ v hlavních směrech tolik nekritizuje a pokládá ho za hodného pokračování diskuze a následování. Vyčítá mu především jeho zaměřenost na historii Izraele a to, že nedokázal překročit základní otázku revizionismu, tj. úplně opustit biblické materiály jako možné zdroje informací. Také podle něj spolu se Silbermanem nedostatečně vysvětlují svoji hypotézu o formování izraelských států a o sepsání Bible, považuje ji za založenou jen na historické pravděpodobnosti. Přijímá však jejich předpoklad odlišného vývoje severního Izraelského království.

Sám Pfoh se přímo k tématu „prvního Izraele“ nevyjadřuje. Etnický vývoj podle něj doložit nelze, jednak proto, že máme jen hmotné doklady některých zvyků bez podstatného kontextu a jednak proto, že etnické uvědomění považuje za retrospektivní. Nezavrhuje myšlenku vývoje severního izraelského království během 9. až 8. století př. n. l., nicméně dle jeho názoru lze o Izraeli jako o plnohodnotném národu a státu mluvit až v době helénismu (4.–1. století př. n. l.). Do té doby vzhledem k jeho hlavní teorii lze mluvit jen o rozvinuté patronátní společnosti (originální název „*patronage societies*“), která ve starověké Palestině předcházela vývoji plného státu. Teprve v období helénismu byl Izrael dostatečně vyvinutým státem, aby mohla být sepsána Bible a retrospektivně tvořena společná minulost.

Ostatní revizionisté mají podobný náhled jako Pfoh, o starověkém Izraeli lze dle jejich názoru mluvit až od helénismu. Nepočítají s nějakým „raným Izraelem“, tj. s nějakým etnickým vývojem Izraele od kmene po stát, protože takový vývoj nelze podle nich

⁷⁵ E. Pfoh, *The Emergence of Israel in Ancient Palestine*, 21–26.

archeologicky doložit. Takové interpretace by nebyly založeny jen čistě na archeologických a epigrafických datech. Tímto přístupem však opomíjejí množství archeologických a epigrafických nálezů z dob před helénismem, které rozhodně za interpretaci stojí a mohou nám poskytnout velmi důležité informace. Na druhou stranu hypotézy založené na biblickém vyprávění a na snaze ukázat, že lze doložit etnický vývoj Izraele před dobou železnou II, na mě zase působí, jako pokus přemostit neudržitelná tvrzení novou interpretací archeologických důkazů. Etnický vývoj nelze dokládat jen na archeologických důkazech, nicméně nelze popřít, že v jižní Levantě se postupně vyvíjela dvě „království“ Izraelců. Přesný vývoj dle mého názoru nikdy plně nepoznáme. Proto se nejvíce kloním ke středové pozici, která se snaží obě dvě předchozí pozice zmírnit a přehodnotit.

ZÁVĚR

Je velmi zajímavé sledovat celou diskuzi o počátcích starověkého Izraele. Nenajdou se dva stejné názory na celý vývoj, snad pouze v určitých jednotlivých indiciích nebo v obecném zaměření (např. revizionisté a jejich odmítání Bible jako pramene). Popravdě řečeno co autor to odlišná interpretace dostupných dat. I samotné zařazení jednotlivých badatelů do nějakého směru je velice těžké. Můžeme se setkat hned se třemi odlišnými pohledy na badatelovo zařazení – jeho vlastní názor, stanoviska, jenž vyplývají z jeho hypotéz a také mínění ostatních badatelů. U některých badatelů se navzájem vůbec neshodují (např. již zmíněný I. Finkelstein, A. Faust nebo W. G. Dever). Zpracování takovýchto vnitřních rozporů by mohlo přinést zajímavé výsledky.

Mě osobně je dána do vínku vpravdě evropská touha po historii a historickém poznání. Tímto způsobem na Evropu zapůsobilo osvícenství, od té doby je na piedestal postaveno kritické vědecké racionální myšlení a poznání. Díky tomu je můj pohled na chápání Starého zákona jako studnice informací o dějinách Izraele lehce pochybovačný. Na druhou stranu však rozhodně dokáži uznat, že text, který přetrval po tak dlouhou dobu, má určitou vypovídající hodnotu o společnosti, která jej sepsala. Jistě obsahuje střípky skutečných dějin starověkého Izraele, ale nelze říci, že celý Tanach je pravdivý. Starý zákon jako takový totiž podle mě není sepsán jako „historický“ záznam dějin Izraele, nýbrž jako poučný příběh, který má dávat lidem věřícím v Hospodina společnou minulost, a který ukazuje výhody pro věřící a naopak tresty pro hříšné. Nejvíce tedy souhlasím asi se středovou pozicí, revizionisté jsou pro mě příliš radikální a tradiční biblisté zase řekněme naivní.

Jak je tedy vidět, současná diskuze o počátcích starověkého Izraele oplývá různými názory – těmi konzervativními, středovými i těmi pro většinu spíše kontroverzními. Všechny tyto pozice se navzájem horlivě kritizují a snaží se podpořit svá stanoviska hledáním a interpretováním nových nebo stávajících dat a přesvědčit tím ty druhé, že nemají pravdu. A je tomu tak dobře, protože pokud diskuze pokrývá všechny tendence, vede k vytváření nových a stále lepších hypotéz. Navzájem tímto působením provádějí nezbytnou „hygienu historického myšlení.“⁷⁶

⁷⁶ P. Sláma, Starozákonní minimalisté, *Tesáno do kamene, Psáno na pergamen, Tištěno na papír* č. 13 (2008/2).

LITERATURA

Knihy:

DEVER, WILLIAM G., *What Did the Biblical Writers Know & When Did They Know It? What Archaeology Can Tell Us about the Reality of Ancient Israel*. Wm. B. Eerdmans Publishing co. : 2001. ISBN 0-8028-2126-X

FAUST, AVRAHAM, *Israel's Ethnogenesis : Settlement, Interaction, Expansion and Resistance*. Equinox Publishing : 2006. ISBN 1904768989

FINKELSTEIN, ISRAEL; SILBERMAN, NEIL, ASHER, *Objevování Bible: Svatá Pisma Izraele ve světle moderní archeologie*. 2. vydání. Vyšehrad : 2010 (originál 2001). ISBN 978-80-7429-044-2

HESS, RICHARD S., *Israelite Religions : An Archaeological and Biblical Survey*. Baker Publishing & Apollos : 2007. ISBN 0-8010-2717-9

PFOH, EMANUEL, *The Emergence of Israel in Ancient Palestine : Historical and Anthropological Perspectives*. Equinox Publishing : 2009. ISBN 1845535294

RENTORFF, ROLF, *Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury*. 2. vydání. Vyšehrad : 2000 (1. vydání 1988). ISBN 80-7021-369-8

SMITH, MARK S., *The Early History of God : Jahweh and Other Deities in Ancient Israel*. 2. vydání. Wm. B. Eerdmans Publishing co., Dove Booksellers : 2002. ISBN 0-80-28-3972-X

THOMPSON, THOMAS L., *Early History of the Israelite People : From the Written & Archaeological Sources*. 2. vydání. E. J. Brill, Leiden : 1994. ISBN 90-04-09483-0

BARDTKE, H., *Příběhy ze starověké Palestiny. Tradice / archeologie / dějiny*. 1. vydání. Vyšehrad : 1988. Překlad Jindřich Slabý. ISBN 33-789-88

Články (převážně dostupné na portálu < <http://www.bibleinterp.com>>):

CLINE, ERIC H., „Did David and Solomon Exist.“ [online] říjen 2009. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.bibleinterp.com/articles/cline35709.shtml>>

DAVIES, PHILIP R., „*Biblical History and Cultural Memory*.“ [online] duben 2009. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.bibleinterp.com/articles/memory.shtml>>

DAVIES, PHILIP R., „*Minimalism, ,Ancient Israel, ‘ and Anti-Semitism*.“ [online] Dostupný na World Wide Web: <<http://www.bibleinterp.com/articles/Minimalism.shtml>>

HAUSER, ALAN J.; WATSON, DUANE F., „*A History of Biblical Interpretation, Volume I : the Ancient Period*.“ [online] Dostupný na World Wide Web: <<http://www.bibleinterp.com/articles/Interpretation.shtml>>

SLÁMA, PETR, Starozákonní minimalisté, in *Tesáno do kamene, Psáno na pergamen, Tištěno na papír. Studie ke starozákonní hermeneutice*. Studie a texty Evangelické teologické fakulty č. 13 (2008/2).

YOUNG, IAN; REZETKO, ROBERT; EHRENSVÄRD, MARTIN, „*Linguistic Dating of Biblical Texts*.“ [online] červenec 2010. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.bibleinterp.com/articles/yount357913.shtml>>

Materiály dostupné na internetu:

HŘEBÍK, JOSEF, „*Archeologie a Starý zákon. Co je archeologie?*“ [online] Dostupné na World Wide Web: <<http://ktf.cuni.cz/~hrebik/>>

HŘEBÍK JOSEF, „*Reálie starozákonního Izraele*.“ [online] Dostupné na World Wide Web: <<http://ktf.cuni.cz/~hrebik/>>

LEMAIRE, ANDRÉ, „*Dějiny hebrejského národa*.“ [online] 1981. Dostupné na World Wide Web: <<http://beta.tf.jcu.cz/getfile/4902ee7c72554c7e>>

MACKERLE, ADAM, „*Všeobecný úvod do Písma svatého*.“ [online] 2010. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.tf.jcu.cz/getfile/2752e60164579794>>

MACKERLE, ADAM, „*Úvod do studia Pentateuchu*.“ [online] 2008. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.tf.jcu.cz/getfile/5484009532f7d10e>>